

N.A.MIRASHIROVA, G.Z.ZIYAVITDINOVA

PSIXOLOGIYA FANINING TARAQQIYOT TARIXI

CH0000033364

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

N.A.MIRASHIROVA, G.Z.ZIYAVITDINOVA

Psixologiya fanining taraqqiyot tarixi

**UMUMIY PSIXOLOGIYA
FANIDAN USLUBIY METODIK QO‘LLANMA**

013425/11

Toshkent-2017

Annotatsiya

Mazkur uslubiy metodik qo'llanmada "Umumiy psixologiya" fanidan Psixologiya fanining taraqqiyot tarixi va rivojlanish bosqichlari va psixologiya fanining yirik ilmiy yo'nalishlari va maktablari jumladan: biologik, evolyutsion, genetik, bixeviorazim, kognitiv, ijtimoiy-madaniyat maktablari haqida tushunchalar yoritilgan va shu bilan birgalikda mavzular bo'yicha tuzilgan nazorat topshiriqlaridan tashkil topgan bo'lib, ulardan talabalar bilimni nazorat qilish, ularning mustaqil ta'limini tashkil etishda foydalanish mumkin. Uslubiy metodik qo'llanmaga turli xil shakldagi boshqotirmalar, ana'naviy test topshiriqlari hamda ularning javoblari kiritilgan. Uslubiy metodik qo'llanma psixologiya-pedagogika fanlaridagi so'nggi yutuqlarni hisobga olgan holda yoritilgan bo'lib, oliy o'quv yurtlarining barcha ta'lim yo'nalishlari talabalari va o'qituvchilari uchun mo'ljallangan.

Аннотация

Данное методическое пособие предмета "Общая психология" описаны развитие истории психологии, этапы развития а также большие научные направления предмета психологии и школы, в том числе: описания биологических, эволюционных, генетических, бихевиоризм, когнитив, социально-культурные школы а также состоит из промежуточные задания по темам, наблюдение за знаниями студентов, предоставление независимого образования. Методическое пособие включает в себя разные виды головоломок, нетрадиционные тесты а также ответы на них. В учебно-методическом пособии освещено последние достижения в сфере психологии-педагогике а также предназначен для студентов высших учебных заведений любого направление и учителей.

Annotation

This handbook subject "General Psychology" describes the development of the history of psychology, stages of development as well as large academic subject areas of psychology and schools, including the description of biological, evolyutsionnyh, genetic, behaviorism, cognitive, socio-cultural school and a member of the interim assignment by topic, monitoring students with the knowledge, providing independent education. Toolkit includes different types of puzzles, alternative tests and the answers to them. The educational-methodical manual highlights the latest achievements in the field of psychology, pedagogy and designed for high school students and teachers any direction.

Mualliflar: N.A.Mirashirova, G.Z.Ziyavitdinova

Taqrizchilar: "Umumiy psixologiya" kafedrası v/b dotsenti, psixol.f.n. X.A.Kadirova; TVXTQTMOI psixol.f.n. I.N. Aslanov.

Qo'llanma TDPU ilmiy Kengashining 2016 yil "23" fevraldagi 12-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligining jahon miqyosida yil sayin barqarorlashtirib borar ekan, uning kelajagi bugungi avlodning naqadar o'limishli, bilimdon, ma'naviy jihatdan barkamol insonlar bo'lib etishishiga bog'liqdir. Bu o'rinda inson ruhiyati qonunlarini o'rganuvchi psixologiya fanining o'ni benihoya kattadir. Ta'limning barkamol insonni jamiyatimiz uchun to'laqonli, faol shaxs sifatida shakllantirish samaradorligini yanada oshirishda psixologiya ilmi va uning amaliyotda to'g'ri yo'nalishga ega bo'lishi juda zarurdir.

O'quvchilar hukmiga havola etilayotgan ushbu uslubiy qo'llanma ham mustaqillikning bizga yaratgan cheksiz imkoniyatlari, ijodiy va mustaqil tafakkur qilishning mevalaridandir. Chunki zamonaviy kadrlar oldiga qo'yilayotgan eng muhim vazifalardan biri - malakali mutaxassislar sifatida o'zligini, o'z qobiliyatlarini, individualligi, shaxsiy fazilat hamda xislatlarini bilgan tarzda atrofidaqilar mehnatini oqilona tashkil etish va ijtimoiy foydali mehnatning barcha sohalarida iqtidorli kasb sohibi sifatida faoliyat ko'rsatishdir. Bu o'rinda inson ruhiyati qonuniyatlarini o'rganuvchi psixologiya fanining o'ni va roli benihoya kattadir. Yosh avlodni yangicha ta'lim standartlari asosida, jahon talablariga javob beruvchi mutaxassislar qilib tarbiyalash ishi oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan yoshlar uchun yangi darsliklar, o'quv qo'llanmalari, risolalar tayyorlashning ham yangicha uslublarini talab etmoqda. Ushbu uslubiy qo'llanma yoshlarga aynan psixologik bilimlar asoslarini bohabar bo'lishga yordam beradi.

Mazkur uslubiy metodik qo'llanmada "Umumiy psixologiya" fanidan Psixologiya fanining taraqqiyot tarixi va rivojlanish bosqichlari va psixologiya fanining yirik ilmiy yo'nalishlari va maktablari jumladan: biologik, evolyutsion, genetik, bixeviorazim, kognitiv, ijtimoiy-madaniyat maktablari haqida tushunchalar yoritilgan va shu bilan birgalikda mavzular bo'yicha tuzilgan nazorat topshiriqlaridan tashkil topgan bo'lib, ulardan talabalar bilimini nazorat qilish, ularning mustaqil ta'limini tashkil etishda foydalanish mumkin. Uslubiy metodik qo'llanmaga turli xil shakldagi boshqotirmalar, ana'naviy test topshiriqlari hamda ularning javoblari kiritilgan. Uslubiy metodik qo'llanma psixologiya-pedagogika fanlaridagi so'nggi yutuqlarni hisobga olgan holda yoritilgan bo'lib, oliy o'quv yurtlarining barcha ta'lim yo'nalishlari talabalari va o'qituvchilari uchun mo'ljallangan.

TEKNOLOGIK XARITA

Psixologiya fanining taraqqiyot tarixi

Darsni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni: 40-50 gacha	Vaqt: 2 soat
O'quv mashg'ulotining shakli	Informatsion bahs-munozarali dars
Ma'ruza rejası	1. Psixologiya fanining taraqqiyot tarixi va rivojlanish bosqichi. 2. Psixologiya fanining yirik ilmiy yo'nalishlari va maktablari 3. O'zbekistonda psixologiya fanining rivojlanish tarixi.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: Psixologiyaning fanlar bilan bog'liqligi. hozirgi zamon psixologiyasining tamoyillari, tuzilishi, ilmiy tadqiqot haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarini shakllantirish	
Pedagogik vazifa:	O'quv faoliyatining natijasi:
1. Psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o'rni, aniq, tabiiy, ijtimoiy gumantar fanlar bilan aloqadorligi to'g'risida ma'lumotlar berish	1. Psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o'rni, aniq, tabiiy, ijtimoiy gumantar fanlar bilan aloqadorligi to'g'risida ma'lumotlar beriladi.
2. Hozirgi zamon psixologiyasining tamoyillari, determinizm, ong va faoliyat birligi, ongni faoliyatda rivojlanish tamoyili borasidagi bilimlarga ega bo'lishi	2. Hozirgi zamon psixologiyasining tamoyillari, determinizm, ong va faoliyat birligi, ongni faoliyatda rivojlanish tamoyili borasidagi bilimlarga ega bo'ladi.
3. Hozirgi zamon psixologiyasining tuzilishi, aniq faoliyatni o'rganuvchi psixologiya sohalari, rivojlanishni yosh xususiyatlarini o'rganuvchi psixologiya sohalari hamda shaxs va jamiyatga bo'lgan munosabatni o'rganuvchi psixologiya sohalariga doir fikrlarni tahlil qilish	3. Hozirgi zamon psixologiyasining tuzilishi, aniq faoliyatni o'rganuvchi psixologiya sohalari, rivojlanishni yosh xususiyatlarini o'rganuvchi psixologiya sohalari hamda shaxs va jamiyatga bo'lgan munosabatni o'rganuvchi psixologiya sohalariga doir fikrlarni tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi.
4. Hozirgi zamon psixologiyasining ilmiy tadqiqot metodlari, tashkiliy, sharhlash, empirik, natijalarni qayta ishlash va matematik statistik metodlarga oid materiallar bilan tanishish	4. Hozirgi zamon psixologiyasining ilmiy tadqiqot metodlari, tashkiliy, sharhlash, empirik, natijalarni qayta ishlash va matematik statistik metodlarga oid materiallar bilan tanishadi.
O'qitish usullari va texnika	Ma'ruza, "Tushunchalar tahlili texnologiyasi", "Muammo" texnologiyasi "FSMU" uslubi, "T-chizma" grafik organavzeri, insert
O'qitish vositalari	Komputer texnologiyasi ("Psixologiya" fanidan elektron o'quv-uslubiy majmua), slaydlar
O'qitish shakli	Jamoa bo'lib ishlash
O'qitish shart-sharoitlari	Texnik vositalar bilan ta'minlangan, o'qitish usullarini qo'llash mumkin bo'lgan o'quv xona
Monitoring va baholash	Kuzatish, og'zaki nazorat, savol-javobli so'rov, o'quv topshiriq

Darsning texnologik kartasi

Ish jarayonlari vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (10 daqiqa)	1.1 Ma'ruza mavzusi, rejasini e'lon qiladi, o'quv mashg'ulotining maqsadi va o'quv faoliyat natijalarini tushuntiradi (1-ilova)	Tinglaydi, mavzu nomini yozib oladi
	1.2 Mashg'ulotni o'tkazish shakli va baholash mezonlarini e'lon qiladi (2-ilova)	Yozib oladi
2-bosqich Asosiy jarayon. (60 daqiqa)	2.1 Mavzu rejasining birinchi punkti bo'yicha ma'ruza qiladi(3-ilova). Ma'ruza bo'yicha "Tushunchalar tahlili" usulidan foydalangan holda talabalarga reja yuzasidan bir qator tushunchalarni taqdim etadi: Guruhlarda ishlashga yordam beradi. Qo'shimcha ma'lumotlardan foydalanishga imkon yaratadi.	Savollarga javob beradilar. erkin bahs-munozara yuritadilar. Guruhlarda ishlaydilar

	<p>Diqqatlarini kutiladigan natijaga jalb qiladi. Har bir guruh topshiriqlarini vatman-qog'ozlarga tushirib, taqdimotini o'lkaziga yordam beradi, bilimlarini umumlashtiradi, xulosalarga alohida e'tibor beradi. Topshiriqlarning bajarilishini qay darajada to'g'ri ekanligini diqqat bilan tinglaydi. Fikrlarini tinglab umumlashtiradi. (4-ilova)</p>	
	<p>2.2 Mavzu rejasining ikkinchi punkti bo'yicha ma'ruza qiladi (5-ilova). Ma'ruza bo'yicha "Muammo" texnologiyasidan foydalangan holda talabalarga quyidagi muammo bilan murojaat qiladi: "Hozirgi zamon psixologiyasining tamojillaridan shaxs psixikasini tadqiq qilishdagi ahamiyati?" (6-ilova)</p>	<p>Yozadi, savollarga javob beradi.</p>
	<p>2.3 Mavzu rejasining uchinchi punkti bo'yicha ma'ruza qiladi (7-ilova). Hozirgi zamon psixologiyasining tuzilishiga doir nazariy ma'lumotlarni o'rganishda "Kichik guruhlarda ishlash" orqali amalga oshirilishini e'lon qiladi. "FSMU" texnologiyasidan foydalangan holda guruhlarga topshiriqlar beradi (8-ilova). Guruhlarda ishlashga yordam beradi. Qo'shimcha ma'lumotlardan foydalanishga imkon yaratadi. Diqqatlarini kutiladigan natijaga jalb qiladi. Har bir guruh topshiriqlarini vatman-qog'ozlarga tushirib, taqdimotini o'lkaziga yordam beradi, bilimlarini umimlashtiradi, xulosalarga alohida e'tibor beradi. Topshiriqlarning bajarilishini qay darajada to'g'ri ekanligini diqqat bilan tinglaydi. Fikrlarini tinglab umumlashtiradi.</p>	<p>Savollarga javob beradilar, erkin bahs-munozara yuritadilar. Guruhlarda ishlaydilar.</p>
	<p>2.4 Mavzu rejasining to'rtinchi punkti bo'yicha ma'ruza qiladi (9-ilova). Talabalarni kichik guruhlardagi faoliyatlarini davom ettirib, ularga "T-chizma" grafik organayzeridan foydalangan holda guruhlarga topshiriqlar beradi (10-ilova). Guruhlarda ishlashga yordam beradi. Qo'shimcha ma'lumotlardan foydalanishga imkon yaratadi. Diqqatlarini kutiladigan natijaga jalb qiladi. Har bir guruh topshiriqlarini vatman-qog'ozlarga tushirib, taqdimotini o'lkaziga yordam beradi, bilimlarini umumlashtiradi, xulosalarga alohida e'tibor beradi. Topshiriqlarning bajarilishini qay darajada to'g'ri ekanligini diqqat bilan tinglaydi. Fikrlarini tinglab umumlashtiradi.</p>	<p>Savollarga javob beradilar, erkin bahs-munozara yuritadilar. Guruhlarda ishlaydilar.</p>
3-bosqich. Yakuniy bosqich (10 daqiqqa)	<p>3.1 Mavzu bo'yicha umumiy xulosa qilinadi.</p>	<p>Tinglaydilar</p>
	<p>3.2 Talabalarining baolash me'lonlari e'lon qilinadi</p>	<p>Yozib oladi</p>
	<p>3.3 O'zini o'z nazorat qilish uchun savollar beradi (11-ilova)</p>	<p>Javob yozadi</p>
	<p>3.4 Navbatdagi mashg'ulotda ko'riladigan mavzuni e'lon qiladi va "insert" usulida jadvalga mustaqil ta'limga tayyorgarlik ko'rishlarini so'raydi (12-ilova)</p>	<p>"Insert" usulida jadvalni to'ldiradi.</p>

PSIXOLOGIYA FANINING TARAQQIYOT TARIXI

REJA:

1. Psixologiya fanining taraqqiyot tarixi va rivojlanish bosqichi.
2. Psixologiya fanining yirik ilmiy yo'nalishlari va maktablari
3. O'zbekistonda psixologiya fanining rivojlanish tarixi.

TAYANCH TUSHUNCHALAR:

Determinizm-(lotincha demmerinara - belgilayman) tamoyilining, ya'ni tabiat, jamiyat hodisalarining, shu jumladan psixik hodisalarning ob'ektiv sabablar bilan belgilanligi haqidagi ta'limot

Bixeviorizm- uning namoyondalari E.Torndayk va Dj.Uotsonlar hisoblanadi. «Bixeviorizm» ingliz tilida "hulq-atvor" degan ma'noni bildiradi.

Freydizm- venalik psixiatr Z.Freyd asos solgan. Uning fikricha, odam mohiyatiga ko'ra hayvonga o'xshaydi. Odamning xulq-atvori va xarakatlari ikkita tamoyilga: rohatlanish va reallik tamoyiliga bo'ysundirilgan bo'ladi. Bu oqim ham insonning ongiga ishonmaydi Z. Freyd o'zining psixologik nazariyasini odam haqidagi, jamiyat va madaniyat haqidagi umumiy ta'limotga aylantirdi.

Geshtaltpsixologiya- Geshtaltni inglischacha tarjimasi "Konfiguratsiya" yoki oddiy kilib "uyishik butun". Shuning uchun geshtalt-psixologiyasi atomistik va molekulyar yondashuvlarga karshi tura oladi. Bu bilan birgalikda inson murakkab bulaklarning kolleksiyasi yoki element kilib emas buyumni butun kabul kiladi. Geshtalt-psixolog , sezgilar yoki idrok ma'nosi har doim umumiy vaziyat bilan bog'lik. Narsa jinsdagi alokadek kabul kilinadi.

1. Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishi tarixiy bosqichlari

Tarixiy fon nafaqat uning bosqichma-bosqich rivojlanishi ajoyib bir hikoya emas, balki mafkuralar va tushunchalar hamda ularning turli qiymatlarini ham yoritib boradi,

shuningdek alohida yoki birgalikdagi qadriyatlarga asoslangan yondashuvlar va nufuzli olimlar bilan himoyalangan fikrlar oydinlashtiriladi.

Quyida ko'rsatilgan quyidagi sahifalarda suiqasd asosiy boblarda, ba'zi psixologiya predmeti tarixiga qarash amalga oshiriladi:

- A. Erta yosh ilmiy psixologiyagacha.
  - B. Ilmiy psixologiyaning zamonaviy davri.
  - C. Zamonaviy psixologiyada so'nggi tendensiyalari.
- A. Biz o'zimizni qanday va nega bunday tutamiz? inson xatti xarakatlarini kim boshqaradi? degan savollar tarixdan barchani qiziqtirib kelganligi bizga

ma'lum. Erta yosh ilmiy psixologiyagacha ya'ni tarixiy taraqqiyot ilk bosqichlarida ular faqat taxmin va xurofot asosida juda ilmiy javob berdilar:

1. Inson xulqi sayyoralar harakat ta'siri ostida bo'lishi kerak xamda bu uning taqdiri, natijasidir deb hisoblaydi. Biz har qanday bir vaqtda sayyoralar pozitsiyasini aniq bilganimizda edi, insonlarni xulq atvorini oldindan aytib bergan bo'lar edi, Sayyoralar o'rnidan tashqari, jinlar, ruhlar, arvohtar va boshqa g'ayritabiiy kuchlar ham inson faoliyati o'zgarishlar uchun mas'ul edi. Shunday qilib, inson xulq atvor shakllariga sababchi qilib insoniyatga taluqli bo'lmagan jonzotlar keltirilgan.

2. Yunon faylasufi inson xulq atvori shakllarini o'rganishga inson ichki dunyosiga kalit izlamoqchi bo'ldi. Suqrot kosmos tabiatni o'rganish foydasiz deb xisoblaydi. Natijada u inson tabiatini o'rganishga va savollarga javob berishga harakat qildi. Aflotun inson xulq atvori shakllanishida asosiy rolni aql va tana o'rtasidagi aniq farqni bilish lozimligini aytdi. Arastuning jon va ruh xaqidagi qarashlari ko'p asrlar davomida psixologiyada eng muxim konsepsiyasi. Bo'lib xizmat kilib kelmoqda. U «hayot» ma'nosini anglatuvchi sifatida "ruhiyatni" yoki "psixikani" ko'rib chiqib akl tiriklikning ko'rinishidir va u tana harakat faoliyatini yo'naltiradi deb xulosa qiladi. Shunday bo'lsa-da, ong va tanani yagona ko'rinishda deb xisoblagan va shu tariqa biologiya uchun psixologiya keltirdi. ¹

Historical background of a subject not only presents a fascinating story of its gradual development but also throws light on different ideologies pointing out different meanings, concepts, approaches and objectives of the subject from time to time as advocated by the eminent scholars individually or collectively. The same is true with the subject psychology also. In the following pages an attempt is made to have a glimpse at the history of the subject psychology under some major heads as given below:

- A. *The early age of pre-scientific psychology.*
- B. *The Modern age of scientific psychology.*
- C. *The recent trends in contemporary psychology.*

Psixologiya tushunchasining rivojlanish tarixi:

1 bosqich: Psixologiya – ruhni o'rganadigan fan (mill.avv.6 asr-16milodiy). Qalbni mavjudligi tufayli har doim hayotdagi tushunarsiz hodisalarni tushuntirib berishga harakat qilinib kelingan. Boshlang'ich tushunchalar animistic xarakterga ega bo'lgan, ya'ni har bir jism o'z ruhi bilan ajralib turgan deb tushinilgan. Jonlilikda hodisalarning va harakatlarning sabablari ko'rib kelingan. Aristotel barcha organik

¹ S.K.Mangal: "General Psychology" 2013y.5

jarayonlarda psixologiya tushunchasini kiritgan, shuningdek o'simlik, hayvonot va ongli mavjudotlarni belgilab chiqqan. ²

Umumpsixologik yondashuv

Biologik ta'sir:

- 1)Tabiiy tanlov,
- 2)Genetik moyillik
- 3)Atrof-muhit ta'siri,
- 4)Miya faoliyati,
- 5)Garmonal ta'sir.

Psixologik ta'sir:

- 1)Kutish va qo'rquv chaqirish jarayoni,
- 2)Emotsional reaksiyalar,
- 3)Kognitiv jarayonlar.

Fe'l- atvor yoki psixologik jarayon:

Ijtimoiy-madaniy ta'sir:

- Borliqning mavjudligi
- Madaniy,ijtimoiy,oilaviy hayot
- Tengdoshlar va guruhdagi odamlar tomonidan ta'sir
- Ishonchli modellar(masalan SMI)

Insonda jismoniy tanadan tashqari undan farqlanuvchi yana nimadir borligi haqidagi tasavvurlar qadimdanoq mavjud bo'lgan. Eng qadimgi davrlardayoq inson tush ko'rish hodisasi orqali ayrim odamlarning noyob qobiliyatlari (masalan, ovdagi muvaffaqiyatlar) o'lim va boshqa hodisalarning sabablarini tushuntirishga intilgan. Ammo dastlabki qarashlar mifologik xarakterda edi. Ular fikrlash orqali emas, ko'r-

² Psychology David G. Myers Hope College Holland, Michigan (p14-39)

ko'rona ishonch vositasida egallanardi. Ruh haqidagi qarashlar ko'pincha nafas bilan bog'lanardi, ruhni esa uchar mahluq sifatida tasavvur etardilar.

Psixologiya haqidagi fikrlar qadim zamonlardan beri mavjuddir. Ilk davrlarda psixologik xususiyatlarni jonning ishi deb tushuntirilgan. Jonning o'zi esa odam tanasidagi maxsus ikkilamchi jism deb qaralgan. Bunday tasavvurlar «animizm» deb ataladi. Animizm so'zi –anima «jon» degan ma'noni anglatadi. Jon o'z mohiyatiga ko'ra olovsimon uchqundan iborat ekanligi Geraklit tomonidan, yoki olovsimon atomdan iboratligi Demokrit tomonidan ta'kidlangan.

Platonning «ideyalar tug'ma bo'ladi» degan g'oyalari psixologik fikr taraqqiyotiga juda katta hissa qo'shdi. Platon ta'limotiga ko'ra «ideyalar» mohiyati abadiy va o'zgarmas, ularning tabiiy olamdan tashqarida oliy olam mavjud bo'lib, ularni odam ko'zi bilan ko'ra olmaydi.

Platon psixologiyada «dualizm» oqimining asoschisi hisoblanadi. Dualizm so'zi ikki yoqlamalik yoki ikki mustaqil fikr degan ma'noni anglatadi. Dualizm ta'limoti mohiyati moddiy va ruhiy olam tana va psixikaning bir-biriga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lib, azaldan qarama-qarshi narsalar deb tushuntiradi.

Platonning dualizm shogirdi Arastu (Aristotel eramizdan oldingi IV asr 384-322 yillar) tomonidan birmuncha muvaffaqiyatli bartaraf etildi. Aristotelning «Jon haqida» asari o'sha davrdayoq psixologiya maxsus fan sifatida maydonga kela boshlagandan dalolat beradi. Ana shu tufayli psixologiya jon haqidagi fan sifatida maydonga kelgan va hozirgi kunda psixologiya fani o'z mazmunini batamom o'zgartirgan.

АРИСТОТЕЛЬ

Arastu kishilik tafakkuri tarixida birinchi bo'lib ruh va jonli tananing ajralmasligini isbotlab berdi. Unga ko'ra, jon qismlarga bo'linmaydi, lekin u faoliyatimiz davomida oziqlanishi, his etishi va harakatga kelishi, aql-idrok kabi turlarga oid qobiliyatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Birinchi qobiliyatlar o'simlik uchun, ikkinchisi va uchinchisi hayvonlarga, to'rtinchisi esa insonlar uchun xosdir.

O'simliklar, hayvonlar ruhi va aql idrok odam ruhi ta'limoti bilan Arastu oliy qobiliyatlar va ularning negizida paydo bo'lishini bildiradigan rivojlanish tamoyilini joriy etdi. Arastu organizmning tabiatdan olgan qobiliyatlarni faqat o'zining xususiy faolligi orqali ruyobga chiqarishga asoslangan holda xarakterning faoliyatda shakllanishi to'g'risidagi nazariyani ilgari surdi.

Geraklit, Demokrit, ta'limotlari keyingi asrlarda rivojlanishida tayanch nuqta

Mazkur davrlarda psixologik qarashlar yuzaga psixologik qarashlarning SHarq mutafakkirlarining

Tomac 1666

Aflotun, Arastularning psixologik g'oyalarni bo'lib hisoblanadi.

SHarqda ham ilk keldi. SHarqda

paydo bo'lishida buyuk roli katta bo'lgan. Ular

orasida Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek kabilar o'zlarining mson psixikasi va yosh avlodni tarbiyalashga doir boy fikrlar va qarashlarini meros sifatida qoldirganlar. Ular orasida ayniqsa Abu Ali ibn Sinoning mantiq, metafizika, tabiiy fanlar, ayniqsa, tibbiyot haqidagi fikrlari o'sha davr ilmiy taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi. U maxsus psixologik muammolar bilan shug'ullangan olimlardan biridir. Uning ruh, asab tizimi haqidagi qarashlari katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, Abu Ali ibn Sinoning temperament xususiyatlariga qarab yondashish zarurligi haqidagi fikrlari ming yildan so'ng ham zamonaviy psixologiyada o'z qimmatini yo'qotmagan. Abu Ali ibn Sino dunyoda birinchi bo'lib psixoterapevtik usullarni qo'llab ko'rgan olimlardan biridir.

Asta-sekin ruh haqidagi tushuncha hayotning barcha ko'rinishlariga emas, faqat hozir biz psixika deb atalgan darajaga nisbatan qo'llana boshlandi. Psixika kategoriyasining negizida idrok va tafakkurdan tashqari ong tushunchasi yuzaga keldi, buning natijasida ixtiyoriy harakatlar va ularni nazorat qilish imkoniyati tug'ildi. Masalan, Galen (eramizdan oldingi II asr) fiziologiya va tibbiyot yutuqlarini umumlashtirib, psixikaning fiziologik asoslari to'g'risidagi tasavvurlarini yanada boyitdi. Uning ilgari surgan g'oyalari «ong» tushunchasi talqiniga muayyan darajada yaqinlashadi.

XVII asr biologiya va psixologiya fanlari uchun muhim davr bo'lib hisoblanadi. Jumladan fransiya olimi Dekart (1596-1650) tomonidan xulq-atvorning reflektor (g'ayriixtiyoriy) tabiatga ega ekanligini kashf etilishi, yurakdagi mushaklarning ishlashi (faoliyati) qon aylanishning ichki mexanizmi bilan boshqarilayotganligini tushuntirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, **refleks** (lotincha reflexus aks ettirish) organizmning tashqi ta'sirga qonuniy ravishdagi javob reaksiyasi sifatida talqin qilinib, asab-mushak faoliyatini ob'ektiv tarzda bilish vositasiga aylandi. Sezgi, assotsiatsiya, ehtiros yuzaga kelishini izohlashga imkon yaratildi.

Psixologiya fanining ilmiy asosga qurilishida ingliz olimi Gobbs (1588-1679) ruhni mutlaqo rad etib, mexanik harakatni yagona voqeelik deb tan olib, uning

qonuniyatlari psixologiyaning ham qonuniyatlari ekanligini ta'kidledi. Uning negizida – epifenomalizm (yunoncha eri - o'ta, rhainominon – g'ayritabiiy hodisa) vujudga keldi, ya'ni psixologiya tanadagi jarayon-larning soyasi singari ruy beradigan ruhiy hodisalar to'g'risidagi ta'limotga aylandi.

Niderlandiyalik olim Spinoza (1632-1677) ongni katta ko'lamga ega materiyadan sira qolishmaydigan voqelik, ya'ni yaqqol narsa deb, tushuntirdi. U determinizm (lotincha demmerminara - belgilayman) tamoyilining, ya'ni tabiat, jamiyat hodisalarining, shu jumladan psixik hodisalarning ob'ektiv sabablar bilan belgilanligi haqidagi ta'limot targ'ibotchisi edi.

XVII asrdagi yirik nemis mutafakkiri Leybnits (1646-1716) ning ta'limoti matematika, jumladan, integral va differensial hisoblar kashf etilishiga ta'sir etgan edi. Psixika hayot manzarasi arifmetik yig'indi tariqasida emas, balki integral tarzda namoyon bo'ladi. Leybnits tasavvurlarning uzluksiz chegaralanishi g'oyasiga tayangan holda persepsiya (bevosita ongsiz idrok)ni appersepsiyalar diqqat va xotirani o'z ichiga olgan anglangan idroklardan farqlagan edi. Leybnits psixologiyaga psixikaning faolligi tabiati va uzluksiz rivojlanishi hamda psixikaning ongliklik va ongsizlik ko'rinishlari o'rtasidagi murakkab nisbat haqidagi g'oyani olib kirdi.

XVII asrda emperizm va sensualizmni tajriba va his etiladigan bilimning «sof» aql-idrokdan afzalligi haqidagi ta'limotning, ya'ni aqlda hech qanday tug'ma g'oyalar va tamoyillar bo'lishi mumkin emasligi haqidagi ta'limotning oldingi marraga ko'tarilishiga olib keldi. Bu ta'limotni ingliz faylasufi va pedagogi Jon Lokk (1632-1704) astoydil himoya qilib chiqqan edi. Uni empirik psixologiyaning asoschisi deb, hisoblash qabul qilingan. Barcha bilimlarning tajribadan kelib chiqishi haqidagi ta'limoti psixologiya uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Chunki u ruhiy hayotning aniq faktlari oddiy hodisalardan murakkab hodisalarga o'tish yo'llari puxta o'rganilishini taqazo etadi. J. Lokkning fikricha, tajribaning ikkita manbai mavjud bo'lib, biri tashqi sezgi a'zolarining faoliyati (tashqi tajriba) va ikkinchisi o'zining xususiy miyani idrok etuvchi aqlning ichki faoliyati (ichki tajriba) dir. Kishi hech qanday g'oyalarga ega bo'lmagan holda dunyoga keladi. Uning ruhi – «toza taxta» bo'lib, keyinchalik unga tajriba yozuvlari bitiladi. Tajriba oddiy va murakkab g'oyalardan tarkib topadi. Bu g'oyalar yo sezgilardan, yo ichki idrok (refleksiya)

lardan hosil bo'ldi. Ikkinchi holatda ong real narsalarga emas, balki o'z xususiy mahsuliga yo'naltirilib, o'zi bilan o'zi bo'lib qoladi. J.Lokkning refleksiya ta'limoti kishi psixologik faktlarni interospektiv tarzda bilib oladi degan taxminga asoslangan edi. Bu bilan yana dualizm ta'limoti ilgari suriladi. Ong va tashqi olamni prinsipial jihatdan turlicha usullar yordamida bilish mumkinligi jihatidan ham ular bir-biriga qarama-qarshi qo'yilar edi.

J.Lokkning tashqi va ichki tajriba to'g'risidagi ta'limoti ikki xil xarakterga ega ekanligi ham materialistik ham idealistik ta'limotlarning taraqqiyotiga turtki bo'ldi. Materialistlar Gartli (1705-1784) bosh bo'lgan fransuz, A.N.Radishchev (1749-1802) boshchiligidagi rus materialistlari olamni bilishda tashqi tajribani asos qilib, olib inson psixikasining ichki mazmuni asosida odam atrof-

muhit bilan o'zaro munosabati yotadi degan edilar.

XVIII asrga kelib nerv sistemasini tadqiq qilishda ulkan yutuqlarga erishildi (Galler, Proxazka). Buning natijasida psixika miya funksiyasi ekanligi haqidagi ta'limot vujudga keldi. Ingliz tadqiqotchisi CHarlz Bell va fransuz Fransua Majandi tomonidan yoyiluvchi va harakat nervlari o'rtasidagi tafovut ochib berildi. Uning negizida psixologiya fanida reflektor yoyi degan yangi tushuncha paydo bo'ldi. Bularning natijasida ixtiyoriy (ongli) va ixtiyorsiz (ongsiz) reflektor turlari kashf qilindi.

Yuqoridagi ilmiy kashfiyotlar ta'sirida rus olimi I.M.Sechenovning (1892-1905) reflektor nazariyasi ruyobga chiqdi va ushbu nazariya psixologiya fanining fiziologik asoslari, mexanizmlari bosh miya reflekslarining o'ziga xos xususiyatlari tabiatini ochib berish imkoniyatini yaratadi.

«Psixologiya» so'zi birinchi marta 1590 yilda nemis teolog olim R. Goklenius tomonidan qo'llanilgan edi.

XVIII asrda esa nemis olimi X. Volf birinchi marta ilmiy atamalar qatoriga «psixologiya» atamasini kiritdi. U dastlabki yirik ilmiy-psixologik asarlar: «Empirik psixologiya» (1732) va «Ratsional psixologiya» (1734) ni yaratdi.

Psixologiya – ham qadimiy, ham ma'lum darajada yangi fan. Qadimiy fan sifatida u ikki ming yil avval paydo bo'lgan.

Psixika haqidagi dastlabki ilmiy tasavvurlar qadimgi dunyo (Hindiston, Xitoy, Misr, Bobil, YUnoniston)da falsafa bag'rida paydo bo'lgan va jamiyatdagi amaliyot, davolanish va tarbiya ehtiyojlaridan kelib chiqqan edi.

XIX asrning 70-80-yillarida psixologiya mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi. Ilmiy psixologiyaning, xususan, eksperimental psixologiyaning asoschisi sifatida 1879 yilda Leypsig shahrida dunyoda birinchi bo'lib eksperimental psixologik laboratoriyani ochgan nemis tadqiqotchisi V. Vundt tan olingan. Bunga mos ravishda ushbu yil psixologiyaning fan sifatida yuzaga kelgan sanasi bo'lib hisoblanadi. Dastlab eksperimental psixologiyaning asosiy mavzulari sifatida sezgilar va ta'sirlanish vaqti (F. Donders), keyinchalik esa – assotsiatsiyalar (G. Ebbingauz), diqqat (Dj. Kettel), hissiy holat (U. Djeyms, T.A. Ribo), ong va iroda (Vyursburgskaya shkola, A. Bine) xizmat qildi.

XX asrning birinchi yarmida amaliy psixologiyaning ko'plab maxsus bo'limlari yuzaga keldi – bu mehnat psixologiyasi, pedagogik psixologiya, tibbiyot psixologiyasi va boshqalar, shu bilan bir qatorda ilmiy psixologiyaning ko'plab maxsus sohalari – psixofiziologiya, oila, yosh, differensial psixologiya va boshqalar ajralib chiqdi. Ilmiy amaliy psixologiya turli yo'nalishlar bo'yicha rivojlanib bordi, inqiroz ma'lum darajada bartaraf etilgan bo'lsada, ko'plab masalalar hal etilmagan edi.

XX asrning ikkinchi yarmida ilmiy-texnik inqilob psixologiyaga katta ta'sir ko'rsatdi. Fanda matematika, kibernetika, informatika nazariyalari metodlari, shuningdek, elektron-hisoblash texnikasi kengroq qo'llanila boshladi. Psixologiya tibbiyot va biologiya sohasidagi eng so'nggi yutuqlardan faol tarzda foydalana boshladi.

SHunday qilib, psixologiya rivojlanish yo'lida uzoq tarixiy yo'lni bosib o'tgan holda, o'rganish predmeti va fan sifatidagi nomlanishini o'zgartirib bordi. L.D. Stolyarenko psixologiyaning fan sifatidagi rivojlanishini to'rt bosqichga ajratadi.

Birinchi bosqich. Psixologiya – ruh haqidagi fan (Arastu). Psixologiyaning bunday ta'rifi ikki ming avval keltirilgan edi. Ruhning mavjudligi bilan inson hayotidagi barcha noma'lum hodisalarni tushuntirib berishga urinar edilar.

Ikkinchi bosqich. Psixologiya – ong haqidagi fan (R. Dekart, B. Spinoza, D. Lokk, G. Leybnits, D. Gartli). XVII asrda tabiiy fanlar rivoji bilan yuzaga keldi. Fikrlash, sezish, xohishga bo'lgan layoqat ong deb ataldi. O'rganishning asosiy metodi bo'lib, insonning o'zini kuzatishi va voqelikni bayon etishi hisoblanar edi.

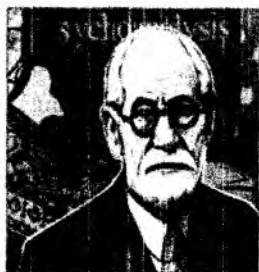
Uchinchi bosqich. Psixologiya xulq-atvor haqidagi fan sifatida XX asrda paydo bo'ldi (D. Uotson, E. Torndayk). Psixologiyaning vazifalari – tajribalar qo'yish va bevosita ko'rish mumkin bo'lganlarni, aynan, insonning xulq-atvori, harakatlari, ta'sirlanishga javoblarini kuzatish (harakatlarni keltirib chiqaruvchi motivlar hisobga olinmas edi).

To'rinchi bosqich. Psixologiya ob'ektiv qonuniyatlarni, psixikaning faoliyat va ifodalash mexanizmlari, shuningdek, faktlarni o'rganuvchi fan sifatida.

2. Psixologiya fanining yirik ilmiy yo'nalishlari va maktablari (biologik, evolyutsion, genetik, bixeviorizm, kognitiv, ijtimoiy-madaniyat).

Psixologiya fanining rivojlanishi qator bosqichlarni o'z ichiga qamrab olib, bu davrlarda samarali tadqiqot ishlari olib borilgan. Aynan tadqiqot ishlarini samarali bo'lishi uchun fan doirasida tamoyillarni ishlab chiqish uchun zarurat sezila boshladi. Bu boradagi ishlar Amerika va boshqa chet el psixologiyasi yo'nalishlari namoyondalari tomonidan ilgari surildi. XX asr boshlarida bixeviorizm, freydizm yo'nalishlari vujudga kelgan edi. Bixeviorizm yo'nalishi hayvonlarda o'tkazilgan kuzatishlar natijasiga asoslangan bo'lib, uning namoyondalari E.Torndayk va Dj.Uotsonlar hisoblanadi. «Bixeviorizm» ingliz tilida “hulq-atvor” degan ma'noni bildiradi. Bu oqim psixika va ongni inkor qilib, hulq bilan tashqi muhit o'rtasidagi munosabatlarni, qonuniyatlarni tekshirishni taklif qiladi. Ularning fikricha, psixologiyaning vazifasi stimulg (qo'zg'atuvchi), ya'ni sezgi a'zolariga ta'sir qilayotgan qo'zg'atuvchiga o'q otish, unga qanday javob reaksiyasi bo'lishini, yoki bunday reaksiyani qanday stimulg tug'dirishini oldindan aytib bera olishdan iborat. Bixevioristlarning formulasi «S -> R» dir.

Freydizm yo'nalishiga venalik psixiatr Z.Freyd asos solgan. Uning fikricha, odam mohiyatiga ko'ra hayvonga o'xshaydi. Odamning xulq-atvori va xarakatlari ikkita tamoyilga: rohatlanish va reallik tamoyiliga bo'ysundirilgan bo'ladi. Bu oqim ham insonning ongiga ishonmaydi. Z. Freyd o'zining psixologik nazariyasini odam haqidagi, jamiyat va madaniyat haqidagi umumiy ta'limotga aylantirib, g'arb mamlakatlarida katta e'tibor qozondi.³

Bu yo'nalish psixologiya tushunchasiga mutlaqo yangi nazariyalarni, strukturalizm, funksionalizm, bixeviorizm yoki geshtal-psixologiya yo'nalishlarining odam ruhiyati tushunchalariga qarama-qarshi fikrlarni olib keldi. Keling bu qarashlar haqida so'z yuritsak:

1. Behushlik dunyosi Freyd to'kidlardiki hayotda psixologik jarayonlar ong bilan, ya'ni inson hushida bo'lgan vaqtdan ko'ra ancha ko'proq. Inson hushi psixologik

³ S.K.Mangal: "General Psychology" 2013y. 20-28p

hayotining atigi o'ndan bir qismini tashkil etadi. Aslida bundanda kuchliroq psixologik jarayon mavjud. Bu keng tushuncha insonning psixologik hayotida yashirin va erishib bo'lmaydi. U barcha yashirin hohish va istaklarni tuyg'ularni, motiv va tajavuzkorlik kabi xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Inson psixologik hayotining eng katta qismini mana shu yashirin psixologik jarayon olib boradi. Ruhiyat bilan bog'lik bo'lgan barcha muammolar yechimining kaliti ongsiz ravishda ongli ravishga o'tish darajasini ta'minlab berishdir.

2. Psixoanalitik metod: Freyd katta yoshdagi odamlarning ruhiyatidagi muammolar ularning yoshligidagi yoddan chiqqan kechinmalar sabab bo'lishini ta'kidlab o'tgan. U ruhiyat bilan bog'lik muammolarni yechish uchun yangi g'ayri tabiiy psixoanalitik metodni yaratdi. Bu metod o'z ichiga behushlik holatida analiz jarayonini oladi. Mana shu maqsadda Freyd quyidagi metodlarni sanab o'tgan. (20 bet)

This movement put forward altogether different views quite contrary to structuralism, functionalism, behaviourism or Gestalt psychology for explaining human behaviour. Let us have an idea of these views:

1. The world of Unconscious. Freud claimed that there is more to mental life than consciousness. The conscious part occupies only the one-tenth portion of the total mental life. In fact, there is an even stronger force underlying behaviour, the unconscious. This vast part of the mental life of human beings remain hidden and usually inaccessible. It contains all the repressed wishes, desires, feeling, drives and motives many of which relate to sex and aggression. This hidden treasure of the human mental life is responsible for most of his behaviour. The key to the solution of most of behavioural problems lies in bringing the unconscious to the conscious level.

2. Psychoanalytic method: Freud gave tremendous importance to the long forgotten or repressed childhood experiences for the determination of many problems of adult behaviour. He put forward an unusual method known as the psychoanalytic method for the solution of the behavioural problem. This method involves the process of analysing the unconscious behaviour. For this purpose, Freud advocated the following techniques.

A) Erkin uyishma. Bu metodda ular individni yotqizish, uning miyasiga ya'ni hayoliga nima kelsa shuni aytib berishi kerak bo'ladi.

B) Tush Tahlili: Freydning fikricha orzu bu inson tetik vaqtidagi uning hohish istaklarini yashirin ko'rinishi. Bu istak va kechinmalar inson tushida aks etadi. Tushlarning taxlili inson ichidagi barcha haqiqiy tuyg'ularni chiqarib berishi mumkin.

C) Har kungi psixopatologiya tahlili yashirin xohish-istaklar yoki kechinmalar behush vaziyatdagi ko'rinishini kundan-kunga psixopatologik nuqtai nazaridan inson, hatti harakatlar orqali bilib olish mumkin. Masalan gapirish ohangidan, harakatlaridan.

3. Psixikaning tuzilishi Freyd uch xil tushunchani yaratdi , identifikator, ego va super ego. Bu inson psixikasini tuzilishi, uning shaxsiyatini , ruhiyatini tushintirib beruvchi tushunchalardir.

Identifikator inson shaxsiyatining eng chuqur va kam ma'lumotga ega bo'lgan qismidir. U hech qanday realikka ham, qoidalarga ham ega emas. Psixologiyani rivojlanishi ,tarixiy tasvirlanishi .

Ruhiyatning super ego etik ahloqiy qismi. Bu ideallik va haqiqiy reallik haqida o'ylamaslik. Mukammallik bu uning maqsadi , lazzatlanishni qidirish yoki vayron qilish emas . Barcha harakatlar Freydning fikricha id , ego , va super –ego o'rtasidagi dinamik muvozanat tomonidan tushunarli bo'lishi mumkin. Idning talablari o'zining muhtojlarini va appetiteni qoniqtirish bilan birga , o'z sha vaqtda ikkalasini tichlantiradi. Voqeylik nuqtayi nazari tomonidan identifikatorni boshqarish va super egoni tinchlantirish uchun . Yaxshi tartibdagi inson o'z egosi tomonidan boshqariladi , nevroz ayb xissidan tashvishlangan , uning super egosida chiqayotgan ; uning idi telbalik.

«Psixik tahlilning maqsadi muvozanatni tiklashdan iborat :Qayerda bo'lgan bo'lsa o'sha yerda bo'lishi keak » . (Freyd 1935).

Psixo- seksual rivojlanish : Freyd ko'rsatmasiga muvofiq jinsiy aloqa – hayot biror ish qilish yoki hayotdagi fundamental maqomdir. Jinsiy aloqa faqatgina kattalarga xos emas. Bolalarham boshidan jinsiy aloqa xohishida bo'lishadi. Bola bir necha turli hil psixo-seksual quyidagi bosqichlardan o'tadi. (21bet)

The super ego is the ethical moral aspect of the psyche. It is idealistic and does not care for realities. Perfection it its goal rather than pleasure seeking or destruction.

All behaviour, according to Freud, can be understood in terms of the dynamic equilibrium between id, ego and super ego. The id demands to satisfy its needs and appetites while the ego tries both. to control the id in terms of reality and to appease the super ego. The well adjusted person is governed by his ego. the anxious neurotic by guilt stemming from his super ego; the psychopath by his id. The aim of psychoanalysis is to restore the balance : 'Where id was'. there shall ego be' (Freud. 1935).

A) Oral bosqich : Freyd bo'yicha og'iz bolaning rohtlanishi uchun birinchi jinsiy organ xisoblanadi. Avvaliga onaning ko'rgidan yoki butilkadan rohatlanadi. Keyin uning o'miga konfet , tayoqcha yoki o'z barmog'ini so'rish orqali rohatlanadi.

B) Anal bosqich : Bu yoshda bolaning qiziqishlari og'iz bo'shlig'I va tarqtish a'zolari bilan qo'shilib ketadi , yaniy anus yoki uretra. Bu bosqich , qoyida bo'yicha ikki yoshdan uch yoshgacha bo'ladi.

C) Genital bosqich : bu faza to'rt yoshdan bolaning o'zgaruvchan qiziqishlaridan boshlanadi. Bu bosqichda bolalar ayollar va erkaklar o'tasidagi biologik farqlarni bila boshlashadi va ular bilan uynab rohatlanishadi . Bu bosqich Freyd bo'yicha bir necha hodisalarga sabab bo'lishi mumkin . Masalan: Qizlarda genrivatsiya va

elektrokompleks va o'g'il bolalarda kastrasiya va Edip kompleksi. Edip va elektro faz haqida Freyd aytadiki : ular jinsiy qiziqish va lazzatlanishning natijasidir.

D) Latent bosqich : Bu davr qiz bolalarda 6 yoshdan o'g'il bolalarda esa 7-8 yoshdan boshlanadi va balog'at yoshigacha davom etadi. Bu bosqichda o'g'il bolalar va qizlar o'zining o'rtoqlari bilan birga bo'lishni maqul ko'rishadi , va hattoki qarama qarshi jins vakillaridan nafatlanishlari ham mumkin .

E) Fallik bosqichi : Pubertat fallik bosqichining yo'naltiruvchi nuqtasi hisoblanadi. O'spirin bola va qiz endi qarama qarshi jins vakillariga o'zgacha xissiyotni xis qila boshlashadi , o'zlarini o'zlari sevib qolishlari mumkin , turli hil bo'yoqlarga o'z a'zolarini bo'ya boshlashdi.

Shunday qilib Freyd o'z psixo tahlili orqali psixologiya sohasiga umuman boshqa o'lchovni olib keldi. Uning oa inson fe'l atvoridagi total terminlar (shu bilan birga ongli , ongsiz va beixtiyor fe'l atvor) psixika tuzilishi , repressiyani anglash, katarsis ongsiz , psixo-seksual rivojlanishni namoyon bo'lishi sifatida va inson hulqiga jinsiy aloqani loyiq o'rinda saqlashning ta'siri doimo maqtoevda buladi. Keyingi hodisalar yo'lida psixoanalitik harakat psixoanalizning rivojlanish asosiatsiasini 1902 yilda shakllantirdi. 2 usul , individual psixologiyada Alfred Adler (1370- 1937) va analitik psixologiyada (1875 – 1961) . Bu ikki yo'nalishda ularni eslab o'tish zarur.

Boshqa esda qolarliklari : neo- Freydist (yoki neo – Adlerian) , yangi davrda Anna , Karen Horni , Garri Stek Sallivan , Erix Frimm , Erikson va Xayns Xartmannlar say harakati bilan an'anaviy psixoanalitik nuqtai nazarga kichik o'zgarishlar kiritishdi. Asosan deemfizin roli yoki jamiyat rolida jinsiy aloqa va stress. (22 bet)

The other mentionable, neo-Freudians: (or better known as"neo-Adlerians) ofthe modern age have been Freud's daughter Anna, Karen Homey, Harry Stack Sullivan, Erich Fromm, Erik Erickson and Heinz Hartmann, etc. with the efforts of these personalities, there have been modifications in the traditional psycho-analytical approach. Particularly, in terms or deemphasizing the role or sex and stress on the role of Society.

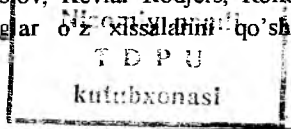
Mutlaqo bu tushunchaga qarshi bo'lgan, zamonaviy psixologiya inson ruhiyatiga yangi tushuncha va nazariyalarni kiritdi.

Biroq mana shu yo'nalish bilan bir qatorda psixoanaliz va bixeviorizm yo'nalishlarini bir xil xususiyat va kuchga egaligi uchun qo'yishimiz mumkin. Qolgan katta kuchlar, masalan, gumanistik psixologiya , transpersonalagik psixologiya va kognitik psixologiyalar ularni to'ldirib turadi.

Gumanistik (Ijtomoiy) Psixologiya.

Psixologiyaning bu yangi maktabi psixologiyadagi oxirgi tendensiyalarni ko'rsatadi. Uning rivojlanishida Abraxam Maslov, Kevlar Rodjers, Rollo Mey, Artur Koms, Gordon Olport kabi psixologlar o'z xissialarini qo'shishgan.

013425/1

Gumanistik psixologiya insonga eng qadrli narsalarni beradi. Bu yo'nalish maqsadga yo'naltiruvchi atrof muhitga moslashtiruvchi xususiyatlarga ega. Bu maqsadlar fizik ehtiyojlarni qondirish uchun yoki o'z-o'zini aktuallashtirish va reallashtirish kabi oddiy bo'lishi mumkin. (23 bet)

This new school of psychology reflects the recent trends of humanism in psychology. The personalities like Abraham Maslow, Cavar Rogers, Rollo May, Arthur Combs, Gordon Allport and others have contributed towards its growth. Humanist psychology gives more value to the human being by not considering him merely as a sophisticated machine or the victim or conflict between the ego and id. It considers him as a purposeful being, capable of adapting himself to his environment and choosing his own course of action in order to achieve the goals which he has selected for himself. These goals may be as simple as mere satisfaction of a common physical need or as lofty as the attainment of self-actualization or self-realization.

Mana shunday tarzda gumanistik psixologiya insonning farqli tomonlarini, shaxsiyatini erkinligini noyob qobiliyat va maqsadlarini, maqsadini tushintirib beradi.

Transpersonalagik psixologiya.

Transpersonalagik psixologiya zamonaviy psixologiyadagi eng yangi yondashuvlardan biridir. O'z-o'zini aktuallashtirish borasidagi Abraxam Maslovning ishi: u o'zining e'tiborini o'zining shaxsiy tajribasiga asoslanib o'tkazgan. Biz nimani o'ylashimiz, o'zimizni qanday his qilishimiz, holatimizni o'zgarishi bularning barchasi transpersonalagik psixologiyaning bir qismidir. Bu holatlar inson kuchli stress va hayajonda bo'lgan paytda yuzaga chiqadi. Ular ko'pincha uyqu yoki chuqur konsentratsiya vaqtida paydo bo'ladi. Ular tashqi ta'sir, ma'lum bir narkotik vositalar, diniy targ'ibot, yoga va meditatsiya yo'llari orqali eksperimental tarzda chaqiriladi.

Kognitik psixologiya.

Bu ham zamonaviy psixologiyaning yangi maktablaridan biridir. U intellektualizm natijasida paydo bo'lgan insoniyat qobiliyatlari va atrof muhitga moslashuvi yashash uchun kurashini o'rganuvchi yo'nalishdir. Bu yo'nalishning boshlang'ich ildizlari gestaltlar fikrlariga borib taqaladi. (24 bet)

This new school of contemporary psychology is the result of the wave of intellectualism demonstrating faith in the higher cognitive abilities and capacities of human beings for his adaptation to his environment and struggle for perfection. The roots of this psychology may be discovered in the cognitive outlook of the gestaltists who advocated an overall mental functioning by bringing the idea or Gestalt and insight in place of a molecular and mechanistic approach for the study of human behaviour.

Kognitiv psixologiya insoniyat tafakkuri, xotirasi, nutqi, rivojlanishi, qabul qilishi kabi xususiyatlarini o'rganadi. Kognitiv psixologiya bixevioristlar yondashuvi mutlaqo qarama qarshi turadi.

Shu tarzda, Kognitiv psixologiya ruhiyat mexanizmining ishlash tizimini tushintirib beradi. Bu tizimda barcha ta'sirlar, atrof-muhit ta'siridan kelib chiqadi.

Inson ongining kognitiv funksiyasi, misli bir uning ishlab chiqariluvchi mahsuloti sifatida ish yuritadi.

Kognitiv psixologiya kundan-kun mashxur bo'lib bormoqda. Edvard Tolmen kognitiv psixologiyasining asoschilaridan biri bo'lib, bu borada ko'plab bilim va malakaga ega bo'lgan. U ongli organizmlarning ruhiyatidagi muammolarni yechishda mana shu organizmlarning aqliy gipoteza yordamida topishga harakat qilgan. Keyin uni amalda qo'llashga va uni tekshirib ko'rishga harakat qilgan.

Shveysariyalik psixolog Jan Pajje, u kognitiv psixologiya bo'yicha eng taniqli shaxslardan biri bo'lgan. U bolalarda kognitiv psixologiyaning ta'siri va funksiyalarini o'rganagan. U bolalarning biologik tayyorgarligiga qarab iqtidorlarining rivojlanishi bosqichlarini aniqlagan.

Qisqacha xulosa.

Psixologiya fanining rivojlanish evolutsiyasi tarixdan o'rganish oson va u o'z navbatida 3 qismga bo'linadi:

1. Ilmiy davri,
2. Imiy va zamonaviy davri,
Zamonaviy davri.

Ilmiy psixologiya (o'n to'qqizinchi asrning o'rtalariga qadar davom etgan) uning dalillari quyidagilar:

1. Inson ruhiyati -ma'lum bir qadimgi irimlarga ko'ra insoniyatga aloqasi bo'lmagan, noreal borliq sifatida tushinilgan, ya'ni planeta va iblis, ruh va boshqa g'ayritabiiy kuchlar bilan ta'riflangan.

2. Suqrot, Platon, Aristotel kabi faylasuflar nuqtai nazari bo'yicha irimlarning hayotdagi ma'nosini tugatish kerak edi. Aynan shuni o'zgartirish uchun 17 asrda yetakchi psixologlar tomonidan falsafa asoslari paydo bo'lib, renessans davrida Dekardning dualiz, empirizm kabi tushunchalari paydo bo'ldi (25 bet)

The age of pre-scientific psychology (stretched upto the middle or the 19th century) witnesses the following trends:

(i) In the earliest of superstitions causes and forms of human behaviour were being located in something outside the human being i.e., planets or demons, spirits, and other Supernatural powers.

(ii) Subsequently, philosophers like Socrates, Plato and Aristotle etc., with their philosophical viewpoints tried to do away with the evils of superstition. Specially alter

the renaissance in the 17th century there emerged quite a dominating philosophical basis of behaviour in the philosophies like dualism propagated by Descartes and empiricism advocated by JohnLocke and Kant.

3. O'n to'qqizinchi asrda Lokk nuqtai nazariyasi. Kann va uning shogirdlari Buyuk Britaniyada psixologiyada birinchi assotsionizm maktabini yaratishdi. U bunda tuyg'u va fikrlarni bir-biriga bog'laydi.

4. Assotsionizm va emperizmlarning kuchli ta'siri psixologiyada yana bir yangi naturalistic yo'nalish yaralishiga sabab bo'ldi. Bu yo'nalishni tarqatuvchilari Russo, Pestalotsiy, Fredel, Kristian Volf.

5.Yigirmanchi asrda nemis professori Gerbart tomonidan yaratilgan yangi gerbartian psixologiyasi , psixologiya fakultetida yangi tushunchalarni kiritdi.

Ilmiy psixologiyaning zamonaviy davri.

O'n to'qqizinchi asr o'rtalaridan boshlab, zamonaviy ilm va texnika davrida inson ruhiyatini o'rganuvchi yangi ilmiy metodlar yaratildi.Quyidagi yo'nalishlar aynan shu davrda yaratilgan:

1.Strukturalizm, nemis professori Vilgelm Vundt (1832- 1920) aqliy faoliyat va uning tuzilishi , taxlini yaratgan.

2.Funksionalizm, amerikalik psixolog Uilyam Jeyms(1842-1910) ong evolutsiyasi jarayonida rivojlangan, buning sababi bo'lsa atrof-muhitga moslashish bo'lgan deb tushintiradi. U yana bu yo'nalishda nerv sistemasini ham yoritib o'tgan.

3. Bixeviorizm, Jon B. Uotson o'zining bor e'tiborini inson ruhiyati va xatti-harakatlariga qratgan.

4.Germaniyada bir qator psixologlar guruhi bixeviorizmdan ajralib turuvchi yangi geshtaltpsixologiya maktabini yaratdi.

5.Psixoanaliz.Zigmund Freyd yangida –yangi fikrlarni kiritdi. U tajribalarini ongli va ongsiz ravishda, ruhiyatni psixoanaliz orqali o'rgangan.

6.Shaxsiy va analitik psixologiya.Keyingi davrda Alfred Adler(1870-1937) va Karl Yung (1875-1960)ikkalasi ham Freydning izdoshlari bo'lib, ular ham jinsiy aloqa borasida o'z maktablarini yaratishdi.

Zamonaviy psixologiyadagi oxirgi tendensiyalar.

Psixologiya dunyosining rivojlanishida turli xil yo'nalish va maktablarning aralash bo'lishi kata o'rin tutadi. Masalan; bixeviorizm, psixoanaliz, gumanistik psixologiya,transpersonalogik psixologiya va kognitik psixologiya

Gumanistik psixologiya asoschilari Maslou, Rodjers, Artur Kombs,Gordon Olportlar insoniyatni psixologiyadagi eng oxirgi tendensiyalarini tushintiradi.

Transpersonalogik psixologiya insonning his-tuyg'ulari, ong ta'siridagi o'zgarishlarni o'rganadi. (26bet)

Kognitik psixologiyaning chuqur ildizlari geshtaltpsixologiyaga borib taqaladi. Edvard Tolmen va Jan Pijaje uning keying tarqalishidagi xissalari kata bo'lgan,

The present World of psychology is dominated by a mixed trend involving so many schools of thought. Some schools worth mentioning are; behaviorism.

psychoanalysis. humanist psychology. transpersonal psychology and cognitive psychology.

Humanist psychology advocated by the contemporary psychologist like Maslow, Rogers, Arthur Combs, Gordon Allport reflects the recent human trends in psychology.

Transpersonal psychology deals with what do we think and how do we feel in our altered states of awareness.

O'n sakkizinchi asrda empirik va assotsianistlar fikri bilan bir qatorda psixologiyaning yangi oqimi dunyoga keldi. Bu oqimni Frebel, Pestolotsiy, Russo kabi naturalistlar ommaga targ'ib etishgan. Ular ratsionalist va empiriklar tomonidan ishlab chiqarilgan yuqori ong nazariyasiga qarshi turishgan. Ular odam faqat aql va fikrdan iborat degan tushunchaga qarshi xissiyot va tuyg'u birinchi o'rinda turishini ta'kidlab kelishgan.

Along with the views of empiricists and associationists in the eighteenth century, there sprang a new wave of psychological thought propagated by naturalists like, Rousseau, Pestozzi and Froebel. They tried to revolt against too much intellectualization brought about by rationalists and empiricists. They insisted on the role of feelings and emotions and rejected the notion that man is essentially a creature of ideas and reason.

Empirik va naturalistlarning nazariyasiga mutlaqo qarama-qarshi bo'lgan psixologiyaning yangi yo'nalishi paydo bo'ldi (nazariyaga muvofiq qalb va ruhiyat tafakkur, tafakkur, xotira kabilarga bo'lingan). Bu oqim o'n sakkizinchi asrning birinchi yarmida nemis tafakkurchisi Kristian Volf tomonidan amalda qo'llana boshlandi. Psixologiyaning bu yo'nalishi o'n to'qqizinchi asrgacha, ya'ni nemis olimi Gerbart yaratilgan yangi gerbartian yo'nalishi paydo bo'ldi. Shu nazariyaga muvofiq yangi fikrlar eskisidan ustun chiqdi. Shaxsning harakatlari va aqliy faoliyati Gerbartning aytishicha fikrlar o'rtasida doimo kurash bo'lib o'tadi, har bir fikr harakatda va ularning hammasi inson ongida qolishga harakat qiladi. Manashu tushunchani isbotlash uchun u matematik formulalar, aqlni tashkil etuvchi qonun-qoidalarni ishlab chiqqan.

Shu bois psixologiya fan davriga qadar ma'lum bir darajadan boshqa bir darajaga o'tib kelgan.

O'n to'qqizinchi o'rtasiga kelib, psixologiyaning noilmiy darajada rivojlanib kelishi to'xtadi va boshqa fanlar singari ma'lum bir fan mavqeyida qarash boshlandi.

Ilmiy psixologiyaning zamonaviy davri.

O'n to'qqizinchi asrning ikkinchi yarmiga kelib fizika, kimyo, zoologiya, geologiya va boshqa fanlarni o'rganish chuqurlashgani natijasida insonning ruhiyati ma'lum bir

laboratorik tajribalariga asoslanib emas, balki ilmiy metodlar bilan o'rganish mumkinligi ilgari sunila boshladi.⁴

Structuralism: The man most responsible for the evolution of psychology into a scientific discipline is Wilhelm Wundt (1832-1920, a German professor, who opened the worlds' first psychological laboratory in Leipzig in 1879 with the sole purpose of the systematic study of the mind. For this purpose he focused his experiments on conscious experience involving one's thoughts, feelings, sensations, perceptions and ideas. As he emphasized on the analysis of the components of consciousness (supposed structure of the mind) his approach to psychology is named as Structuralism. Wundt and his students performed experiments in the laboratories by using the art of introspection or self-observation.

Strukturalizm :Vilgelm Vundt psixologiyaning fan sifatida rivojlanishida katta xissa qo'shgan(1832-1920 nemis professori birinchi bo'lib 1879- yilda Leypsigda psixologik laboratoriyani ochdi).Uning bu yondashuvi psixologiyada strukturalizm deb atalgan.

Vundt va uning shogirdlari tajriba xonalarida o'z-o'zini analiz qilish va kuzatish bo'yicha ko'plab tajribalar o'tkazishgan.Tajribalar mobaynida ular nur,rang,tovush va sezgi orqali tajriba o'tkazilayotganlarning qanaqa his-tuyg'ulami his etayotganliklari aniqlangan.

Leyosigdagi laboratoriyada ko'plab yetuk psixologlar yetishib chiqqan.Ular ichidan eng mashxurlaridan biri Edvard Bredford Titchener Amerikaning Kornelsk Universitetida yetuk professor psixologlaridan biri bo'lgan.Uning so'zlari bo'yicha psixologiya ong va tajribani o'rganadigan fan.Ong yoki tajriba faqat uch holatda yuzaga chiqishi mumkin:jismanan sezish,tuyg'u va obrazlar(masalan,xotirlash va orzu). Masalan, bizning banan bilan bo'lgan tajribamizni izohlash uchun biz avval uni jismonan his qilishimiz mumkin(ya'ni uni ko'ramiz), sezamiz(ya'ni bananni yoqtirish yoki yoqtirmasligimiz) keyin oldingi banan bilan bo'lgan tajribalarimizni eslaymiz.

Shu orqali, Vundt va uning Titchener kabi izdoshlari, aqlni uning tuzilishi orqali o'rganishga harakat qilib kelishgan.

Shu bilan birga, yaqin yillarda strukturalizm maktabi ko'plab tanqidlarga uchradi va aniq,ishonchli ma'lumotlarni isbotlab berolmagani uchun muvofaqqiyatsizlikka uchradi.

Funksionalizm:Strukturalistlarning sharofati bilan psixologiya mustaqil fan sifatida qarala boshlandi.Bu inson ruhiyatini o'rganishga yangidan yangi foydali yo'llarni ochib berdi.

Shunday qilib, yangi funksionalistik maktab paydo bo'ldi.⁵

⁴ S.K.Mangal: "General Psychology" 2013y. 15p

⁵ S.K.Mangal: "General Psychology" 2013y. 16p

William James (1842-1910), the father of American psychology, is regarded as one of the first members of the functional school of psychology. Strongly influenced by the Darwinian theory and his own interest in anatomy, physiology and medicine he adopted a biological approach to the study of mind and led the field away from structuralism. He declared that there was definitely something wrong in Wundt's and Titchener's approach. Consciousness or experience cannot be

broken up into elements, there is no way to separate ideas, thoughts, sensations or perceptions. Structuralism does not reveal anything about what the mind really does or how it goes about doing it. Knowing the composition or structure of the mind is not nearly as important as understanding its activities or functions.

Amerika psixologiyasining asoschisi Uilyam Jeyms(1842-1910), psixologiya maktabining tuzilishiga juda katta xissa qo'shgan psixologlaridan biridir. U Darwin nazariyasining ta'sirida , bundan tashqari anatomiya, fiziologiya va meditsinaga qiziqishi tufayli psixologiyaning o'rganishda biologic usullardan foydalandi.U Vundt va Titchenerning fikrlari noto'g'ri ekanligini ta'kidlab kelgan.Ongning tuzilishi va tarkibini bilgan holda uning faoliyati va vazifalarini o'rganish mumkin.Uning ta'kidlashicha, evolutsiya jarayonida ilk ongli rivojlanish boshlangan,buning sababi esa atrof-muhit ta'siriga moslashuv bo'lgan. U o'zining nuqtai nazarini rivojlantirgan holda, odat bu faqat asab tizimining ma'lum bir vazifasi degan qarorga keldi.Ma'lum bir faoliyatni takrorlanayotgan vaqtda , asb tizimi shu faoliyatga mos ravishda o'zgaradi va kelgusi marta shu faoliyatni beixtiyor takrorlaydi.

O'n to'qqiz va yigirmanchi asrning keying yillarida Uilyam Jeymsning fikrlari Jon Dyu(1859-1951), Jeyms Roulend Enjel(1869-1949) J.M.Kattel, L.Edvard, Tomdayk va R. S.Vudvard kabi psixologlar tomonidan yanada mustahkamlanib,rivojlantirib borildi.

Bixeviorizm: Strukturalizm va funksionalizmga mutlaqo qarama qarshi holatda Jon B.Vatson yangi bixeviorizm nomli yo'nalishni kiritdi.Uning fikricha,Ongni ilmiy tarafdin tasvirlab berib bo'lmaydi,uni ko'rish ham , tegib ko'rish ham mutlaqo bo'lmaydi.Xatto u mavjud bo'lsa ham uni ilmiy nuqtai nazardan o'rganib bo'lmaydi.Shu sabab psixologiya fanini ilmiy tomondan emas, balki ma'lum bir tajriba va kuzatuvlar orqali bayon etish mumkin.

Shunga ko'ra, bixeviorizm inson ruhiyatini o'rganish uchun o'zini bor diqqatini kuzatiluvchining xatti-harakatiga qaratadi.Mana shu maqsadda inson faoliyatini , fikrlarini ,his-tuyg'ularini butunlay tushuntirib berish uchun kuzatish va har birini yozib boorish kerakligini bayon etadi.⁶

⁶ S.K.Mangal: "General Psychology" 2013y. 17p

In this way, a behaviourist is not interested in the feeling of fear because it is not measurable but he pays attention to the changes in heart rate and blood pressure which are the effects of fear and can be objectively measured. The theory of behaviourism as propagated by Watson was in fact based on the findings of the Russian psychologist Ivan Pavlov (1849-1936) the propagator of the theory of classical conditioning.

In this classic experiment, Pavlov conditioned a dog to salivate at the sound of a bell by substituting that sound for the sight and smell of meat and concluded that all behaviour is a response to some stimulus in the environment. Watson tried to apply this approach in the field of human behaviour. In his famous experiment with an 11 month old child named Albert he conditioned his behaviour to fear a rat by substituting the rat for a loud sudden noise.

Mana shu tufayli, bixevioristlar, masalan, aynan qo'rquvning o'ziga emas, balki yurak urishini tezlashishiga, arterial bosimga e'tibor berishgan. Chunki, qo'rquvni uni o'zini o'lchab bo'lmaydi, ularni va ma'lum bir darajada o'rganish mumkin. Bixeviorizm nazariyasi rus psixologi Ivan Pavlov (1849-1936) ning nazariyalariga asoslanib Uotson tomonidan faktlarga asoslanib yaratilgan.

Pavlov o'z nazariyasi tajribasida kuchukni avval faqat qo'ng'iroq tovushiga, keyin uni go'sht xidiga almashtirib kuchukning har bir javib reaksuyasiga atrof muhit ta'sir qilishini aniqladi. Uotson shu usulni inson psixologiyasini o'rganib ko'rishga qo'llab ko'rdi U 11 oylik Albert ismli chaqaloqqa o'z tajribasini o'tkazdi. U chaqaloqni avval kalamushlarga bo'lgan qo'rquvni yaratib, keyin uni to'satdan baland shovqinga o'zgartirdi. Shunga ko'ra, u bizning har bir xatti-harakatimizni atrof muhit ta'siriga nisbatan bo'lgan javob reaksiyasi ekanligini isbotladi.

Quyida ko'rsatilganidek Uotson 1926-yilda qat'iy tarzda inson avtomatik ravishda javib berishi atrof-muhit ta'siri ekanini isbotladi:

“Menga bir qator yosh, sog'lom bolalarni bering, men ularni o'z dunyoyimda o'zgartirishga kafolat beraman, ularni har qanaqa kasb egasi bo'lib yetishib chiqishiga olib kelaolaman. Masalan, shifokor, yurist, rassom savdogar, kambag'al odam va o'g'ri, buni barchasini ularni qobiliyati, iqtidori, mavqei va qaysi elatga mansub ekanligiga qaramasdan bajara olaman”.

Uotson va shogirdlarining yangi bu bixeviorizm yo'nalishi eramizga psixologiyaning yangi mexanik, materialist, obyektiv, fizik va boshqa aniq fanlar ko'rinishini olib kirishdi. Ammo buning ham o'ziga xos kamchiliklari mavjudligi sabab, zamonaviy psixologlar tomonidan bir qator tanqidlariga uchradi.

Geshtaltpsixologiya.

Amerikada strukturalizm va funksionalizmga qarshi bo'lganlar chegarasiz edi. Germaniyada bixeviorizmdan ozroq farq qiluvchi yangi geshtaltpsixologiya nomli maktab ochildi.⁷

The Word Gestalt is a German noun. The nearest English translation of Gestalt is "Configuration" or more simply "an organised whole" in contrast to a collection of parts. Therefore Gestalt psychology is opposed to the atomistic and molecular approach to behaviour. According to it, an individual perceives the thing as a whole and not as a mere collection of its constituents or elements. To a Gestalt psychologist, the meaning of sensation or perception is always related to the total situation. According to them, perception always involves a problem of organization. A thing is perceived as a relationship within a field which includes the thing, the viewer and a complex background incorporating the viewer's purpose and previous experiences. Gestalists also rejected the mechanistic approach to behaviour as advocated by the behaviourist through a simple stimulus-response connection.

Bu maktabning eng mashxur namoyandalari: Vertgeymer (1890-1943), Koffka(1886-1941),Volfang Keler(1887-1967) va Kurt Levin (1990-1947). Geshtalt so'zi nemischa ot bolib. Geshtaltni inglischga tarjimasida "Konfiguratsiya" yoki oddiy kilib "uyishik butun". Shuning uchun geshtalt-psixologiyasi atomistik va molekulyar yondashuvlarga qarshi tura oladi. Bu bilan birgalikda inson murakkab bulaklarning kolleksiyasi yoki element kilib emas buyumni butun kabul kiladi. Geshtalt-psixolog , sezgilar yoki idrok ma'nosi har doim umumiy vaziyat bilan bog'lik. Narsa jinsdagi alokadek kabul kilinadi. U o'z ichiga narsa, tamoshabin va murakkab fonni ichiga oladi. Geshtalistlar bundan tashkari mexanik yondashuv yurishini rad qilishdi, oddiy stimuly - reaksiya orqali qoriqlanuvchi tarzda. Ular shuni tasvirlashdiki stimuly bilan reaksiya o'rtasida o'zini roddagitashkilotlar mavjud va ular yangi geshtalt shakillanishiga yordam beradi. Gestalistlarning ta'kidlashlaricha behosdan fikrda(ongda, tafakkurda) yangidan barpo bo'lgan narsalarning tuzilishlari eskilariga nisbatan yanada mukkamalroq va zarurroq holatda o'zicha kelishlari mumkinmi, natijada ular bir biridan umuman farq qilishlari ham mumkin. Natijada inson tafakkuri oddiy rag'batlantirilishining natijasigina emas, balki uning rivojlangan intellek ongining , tafakkurining xulosasiga aylanadi.

Individ-sharoitni yaxshilab o'rganib vaziyatga turlicha berilgan fikrlar bilan tanishib, haqiqatga yaqinroq bo'lgan yo'lni "qarorni" tanlaydi va uni amalga oshirish maqsadida kutilmagan, qat'iy qarorlarni qabul qiladi.

Gestalt-psixologiya RZM(sayt)- insonning xususiyatlarini rivojlanishini uch turga ajratadi:

a)sharoitni bor holatda qabul qilish;

b)sharoitni ko'rib ,o'rganib ,uni kelib chiqish sabalarini aniqlash;

⁷ S.K.Mangal: "General Psychology" 2013y. 18p

v) tezlik bilan qaror qabul qilish va shu asosida faoliyat olib borish.

Shunday qilib, Gestalt-psixologiya qat'iy ravishda sharoitni strukturalash (kesimlarga ajratish), funksiyalash (vazifalash) va qilinishdan iborat bo'lgan ilmiy psixologiyaga qarshi chiqdi. Jumladan, u bu tizimning tuzilishiga "g'isht va quyma", o'zaro bog'lanishiga ularni kesimlarga "g'isht" ajralishiga qarshi chiqdi va ular to'g'risidagi tushunchalarni achinarli hol deb hisoblagan.⁸

3. O'zbekistonda psixologiya fanining rivojlanish tarixi.

Psixologiyaning fan sifatida yurtimizda rivojlanish tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak shuni ta'kidlash lozimki, u oxirgi o'n yilliklar mobaynida shakllanmoqda, xolos. Lekin tarixan, umuman psixologiyaning O'zbekiston hududida shakllanishini tahlil qilinsa, uning diniy-falsafiy olimlar va qarashlar tizimida o'ziga xos tarzda shakllanib kiyolganini ko'rish mumkin. Masalan, eramizning II-III asrlarida rivoj topgan manixizm (asoschisi Mani) yoki mazdakizm (asoschisi Mazdak) va boshqalar o'z diniy qarashlari tizimida ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy adolat va shaxsning o'ziga xosligi kabi g'oyalarni keng tashviqot qilganlar. Lekin tarix bizga shundan darak beradiki, yaxlit, sistematik ijtimoiy psixologik qarashlar sistemasi umuman bo'lmagan. SHuni alohida ta'kidlash lozimki, O'zbekistonda o'tkazilayotgan psixologik tadqiqotlar asosan oila va oilaviy munosabatlarga bag'ishlangan. CHunonchi, birinchi ijtimoiy psixologik tadqiqot ham 70- yillarning oxiri 80-yillarning boshida I. YOqubov tomonidan o'tkazilgan bo'lib, u oilaviy munosabatlarning barqarorligi va er-xotin ijtimoiy rollarining muvofiqligini ta'minlovchi sotsial-psixologik omillarni o'rgandi. Tadqiqot natijasida, shu narsa aniqlandiki, oila a'zolarining rollar borasidagi muvofiq o'zaro munosabatlari oilaviy xamjihatlikning muhim shartidir. Oilaviy majorolar esa, asosan hozirgi zamon o'zbek ayolining ijtimoiy mehnat bilan bandligi hamda oilaviy munosabatlarda eskilik sarqitlarining saqlanib qolganligidadir.

G'.B.SHoumarov va E.A. Morshinalarning (1986) tadqiqotlarida esa oilada bolalar tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-psixologik omillar o'rganildi, chunonchi, unda o'ziga xos milliy va an'anaviy o'zaro munosaoat xususiyatlarining o'rni belgilandi.

Oilaviy munosabatlar psixologiyasi xususida o'tkazilgan muhim tadqiqotlardan biri N. Sog'inovning o'zbek oilasiga xos bo'lgan nikoh va oila munosabatlari - nikohdan qoniqish, nikoh motivlari, oila qurishning o'zbeklarga xos bo'lgan yosh xususiyatlari, yosh o'zbek oilalaridagi psixologik mojarolar va ajralishlarning sabablarini sistematik tarzda o'rgangan ilmiy ishidir. Bu tadqiqotda ilgari hech o'rganilmagan ilmiy ma'lumotlar to'plandiki, ularga ko'ra, o'zbek oilasining qurilishiga sabab bo'ladigan asosiy motiv—bu "Farzandli bulish", (birinchi o'rinda),

⁸ S.K.Mangal: "General Psychology" 2013y. 19p

ikkinchi o'ringda "Jamoatchilikning gap-so'ziga qolmaslik", uchinchi o'ringda "Ota-ona va qavmi-qarindoshlarning istaklarini bajo etish" va hokazolar aniqlandi. N.Sog'inovning to'plagan ma'lumotlari yosh oilalar, mojaroli oilalar va yoshlar tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lganlar uchun muhim ilmiy yo'l-yo'riqdir.

Bundan tashqari, oxirgi yillarda katta guruhlar psixologiyasiga oid qator tadqiqotlar o'tkazildi. Masalan, V.M.Karimovanning o'zbek xotin-kizlari ijtimoiy tasavvurlarining o'zgarishi mexanizmini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti (1987), E. Usmonovning o'zbek ayollarining suitsidal (ya'ni o'z-o'ziga o't qo'yish) xulq-atvorining ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti (1993), E. No'monovanning o'zbek oilalaridagi reproduktiv ustanovkalarning xususiyatlariga bag'ishlangan, M.Zokirovanning erkak va ayollardagi rollar haqidagi tasavvurlarning o'ziga xosligini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqoti, M.Toshpo'latovning o'zbek yoshlaridagi ijtimoiy xulq-atvorning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi o'ziga xos qirralarini o'rganishga qaratilgan ishlari va boshqalar shular jumlasidandir. Bu tadqiqotlar natijasida yaqin kelajakda yangi etnopsixologik konsepsiya shakllanadi va bu respublikamizdagi ilmiy ishlarning rivojiga o'z hissasini qo'shadi.

O'zbekistonda psixologlar oldida juda muhim tadqiqot mavzulari mavjudki, ularda hozirgi mustaqillik sharoitida shaxs va turli ijtimoiy guruhlar psixologiyasida ro'y berayotgan o'zgarishlar, turli yosh, demografik etnik professional guruhlariga mansub bo'lgan kishilarning ijtimoiy tasavvurlari, ular asosida ijtimoiy xulq-atvorni ilmiy boshqarish asoslari ishlab chiqilishi lozim. YA'ni, ishlab chikarish ijtimoiy psixologiyasi, boshqarish psixologiyasi, guruhlar psixologiyasi hamda ommaviy psixik jarayonlarning ta'siri masalalari o'zbek psixologlaridan o'z echimini kutmoqdaki, ularda ilg'or fan yutuqlaridan foydalanilgan holda xududning milliy o'ziga xos qirralari ishlab chiqilishi kerak.

Psixologiya fanini rivojlantirishda judayam katta rol o'ynagan psixologlar quyidagilar: B. Ananov, P.P.Blonskiy, S.L.Rubinshteyn, L.S.Vigotskiy, R.S.Nemov va boshqalar, shuningdek keyinchalik o'zbekistonda ham yirik olimlar etishib chiqdi. Ular jumlasiga M.G.Davletshin, E.G.G'oziev, M.Vohidov, V.A.Tokareva, R.Z.Gaynutdinov, V.M.Karimova, G'.B.Shoumarov, R.I.Sunnatova, Z.T.Nishonova va boshqalarni kiritish mumkin. YUqorida nomlari tilga olingan olimlar o'zlarining g'oyalari va milliy mafkuralar bilan yoshlarda tafakkur sifatlaridan «mustaqillik», «tanqidiylik» kabilarni shakllantirishga e'tibor bermoqdalar.

Mavzu yuzasidan adabiyotlar ro'vhati:

1. Yugay A.X., Mirashirova N.A. "Общaya psixologiya" – Tashkent 2014 g. S.-75-79.
2. Safayev N.S., Mirashirova N.A. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti" TDPU, 2013 y, B. 33-40.
3. David G. Myers "Psychology" Hope College Holland, Michigan 2010 y. p.14-39
4. Mangal S.K.: "General Psychology" 2013y. p15-19.

IZOHLI LUG‘AT

BIXEVORIZM - XX asr boshlarida AQShda maydonga kelgan psixologiyaning mexanik yo‘nalishi bo‘lib, psixologiyani o‘rganishpredmeti qilib faqat odamning xulq-atvori olingan. Ular faqat odamning tashqi ta’sirlar natijasida paydo bo‘lgan xatti-harakatlari, xulq-atvorni o‘rganish mumkin deb hisoblaydilar. Bunda ongning roli inkor qilinadi. Bu yo‘nalishning asoschilari — D.Uotson, E.Torndayklardir.

GESHTALTPSIXOLOGIYA- hozirgi zamon chet el psixologiya maktablaridan biri bo‘lib, XX asming 30 yillarida Germaniyada tashkil etilgan. Bular murakkab psixik hodisalarni tushuntirish uchun hodisalarning bir butunligi printsipidan foydalanadilar ("GEShtaltlar"). Asoschilari: M.Vertxeymer, V.Keller, K.Koffka.

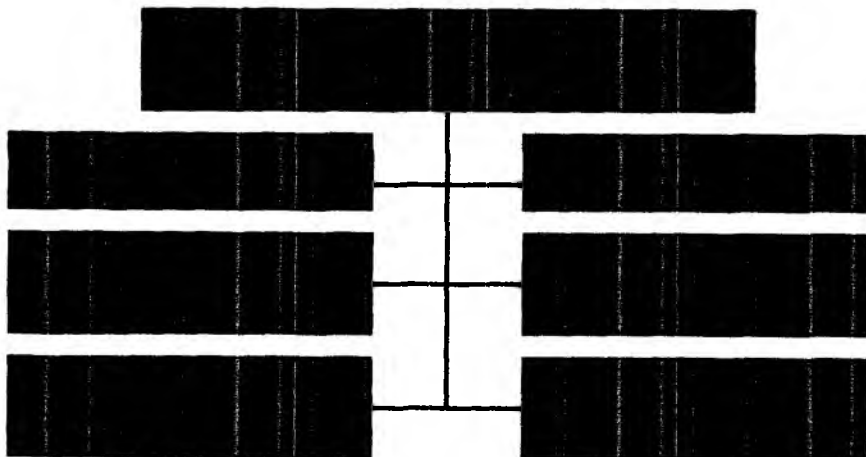
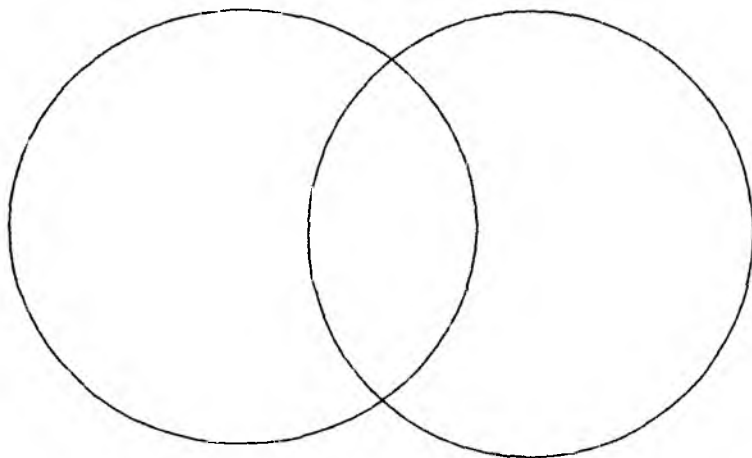
Determinizm-(lotincha demmerminara - belgilayman) tamoyilining, ya'ni tabiat, jamiyat hodisalarining, shu jumladan psixik hodisalarning ob'ektiv sabablar bilan belgilanligi haqidagi ta'limot

Freydizm- venalik psixiatr Z.Freyd asos solgan. Uning fikricha, odam mohiyatiga ko'ra hayvonga o'xshaydi. Odamning xulq-atvori va xarakatlari ikkita tamoyilga: rohatlanish va reallik tamoyiliga bo'ysundirilgan bo'ladi. Bu oqim ham insonning ongiga ishonmaydi Z. Freyd o'zining psixologik nazariyasini odam haqidagi, jamiyat va madaniyat haqidagi umumiy ta'limotga aylantirdi.

Strukturalizm - Vilgelm Vundt psixologiyaning fan sifatida rivojlanishida katta xissa qo‘shgan(1832-1920 nemis professori birinchi bo‘lib 1879- yilda Leypsigda psixologik laboratoriyani ochdi).Uning bu yondashuvi psixologiyada strukturalizm deb atalgan.

TOPSHIRIQLAR

Vennadiagrammasi Psixik rivojlanish haqidag ikontseptsiya (ta'limot)

“Ikki qismli kundalik” metodi

Toifalashjadvali

Tarqatmamateriabningtaxminiy nusxasi

FSMU texnologiyasi

(F) – Fikringizni bayon eting.

(S) – Fikringizni bayoniga biror sabab ko'rsating.

(M) – Ko'rsatilgan sababni tushuntiruvchimisol keltiring.

(U) – Fikringizni umumlashtiring.

Ushbu texnologiyating lovchilarni o'z fikrini himoya qilishga,
erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda

bahslashishga, egallangan bilimlarni ta'lim qilishga, qaydarajada

egallaganliklarini baholashga hamd ayni lovchilarni bahslashish madaniyatiga
o'rgatadi.

F -- Fikringizni bayon eting.

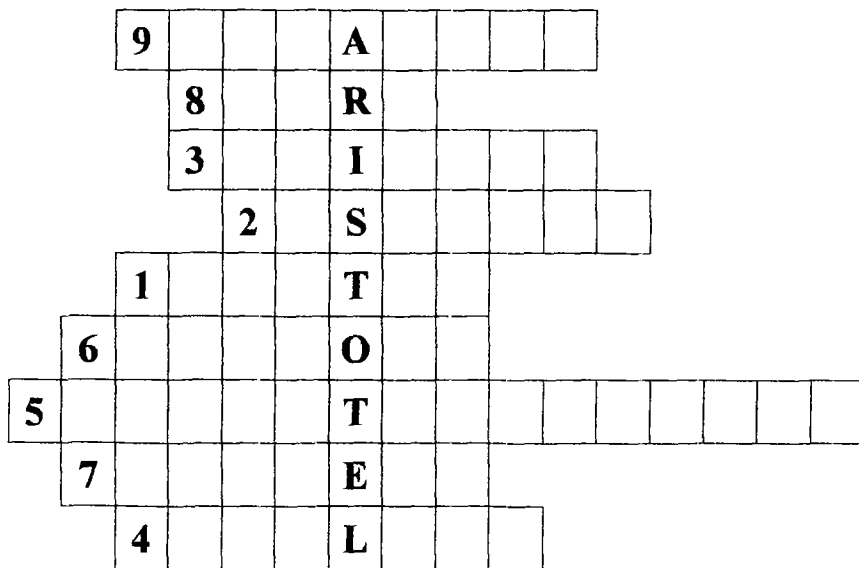
S -- Fikringizni bayoniga biror sabab ko'rsating.

M -- Ko'rsatilgan sababni tushuntiruvchimisol keltiring.

U -- Fikringizni umumlashtiring.

Psixologiya predmeti mavzusi yuzasidan KROSSVORD

Savollar:

1. "Ideyalar tug'ma bo'ladi" degan yunonistonlik faylasuf.
2. ... - inson ruhiyati – shunday holatidirki, u tashqi olamni (ichki ruhiy olamni) ongli tarzda aks ettirishimizni, ya'ni bilishimiz anglashimizni ta'minlaydi (V.M.Karimova)
3. ... so'zi jon degan ma'noni bildiradi.
4. Platon psixologiyada qanday oqimning asoschisi hisoblanadi.
5. Abu Ali ibn Sino dunyoda birinchi bo'lib tibbiyot sohasida qanday usullarni qo'llab ko'rgan olimlardan biri.
6. Determinizm oqimning asoschisi.
7. R.Dekart qanday tushunchani fanga kiritgan.
8. ... - tizimchasimon murakkab tuzilma nerv talablari tutami, ular miyani va nerv tushunchalarini tananing boshqa a'zolari bilan bog'laydi.
9. Jon o'z ruhiyatiga ko'ra olovsimon uchqundan iborat ekanligini ilgari surgan olim.

Psixologiyaning rivojlanish bosqichlarini ularning mazmuni bilan bog'lang:

1	Psixologiyaning “jon” haqidagi fan sifatida shakllanishi	A	Bu yo‘nalish XIX asrdan boshlab to hozirgi kungacha amal qilib kelmoqda.	
2	Psixologiyaning “ong” haqidagi fan sifatida yuzaga kelishi	B	Bu yo‘nalish XVIII asrlarda rivojlanishni boshlagan. Uning asosi anglash yo‘nalishida bo‘lgan.	
3	Psixologiyaning “xul qatvor” haqidagi fan sifatida yuzaga kelishi	C	Bu yo‘nalish 2500 yil oldin paydo bo‘lgan. U barcha narsalarni jon, ruh asosida tushuntirgan.	
4	Psixologiyaning-psixika asoslarini o‘rganuvchi fan sifatida yuzaga kelishi	D	Ushbu yo‘nalish XIX asrdan boshlab rivojlangan. Uning vazifasi kuzatish asosida aniqlashdir.	
Javob:	1-	2 -	3 -	4 -

TA'LIM OLUVCHINING MAVZU BO'YICHA O'Z - O'ZINI TEKSHIRISHGA OID SAVOLLAR:

1. Hozirgi zamon psixologiyasining qanday sohaları mavjud?
2. Psixologiya fanidagi differentsiyava integratsiya jarayoni nima bilan bog'liq?
3. Psixologiyaning boshqa fanlar bilan aloqalarini ochib bering.
4. Psixologiya fanining yirik ilmiy yo‘nalishlari va maktablari
5. O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlaniiga hissa qo‘shgan olimlar.?

MAVZU BO'YICHA TEST TOPSHIRIQLARI

1. Psixologiya fan sifatida:

- a) ruhiy hodisalar va holatlarni o'rganadi;
- b) sezgilarimiz, fikrlarimiz, tuyg'ularimiz, harakatlarimizni o'rganadi;
- v) psixikaning namoyon bo'lish va rivojlanish faktlari, mexanizmlari va qonuniyatlarini miyaning xossasi sifatida o'rganadi;
- g) miyadagi jarayonlar va ularning qonuniyatlarini o'rganadi.

2. «Psixologiya» atamasini ilmiy muomalaga kiritgan olim:

- a) R. Dekart;
- b) G. Leybnits;
- v) X. Volf;
- g) Arastu.

3. Psixologiya quyidagi olim kiritgan fanlar tasniflanishida markaziy o'rinni egallaydi:

- a) V.I. Vernadskiy;
- b) B.M. Kedrov;
- v) M.V. Lomonosov;
- g) F. Bekon.

4. Psixika:

- a) yuqor ituzilgan materiya (miya)ning xossasi bo'lib, ob'ektiv haqiqatni alohida tarzda aks ettiradi;
- b) miyamahsuli, asabtizimining vazifasi;
- v) inson ruhiyati, uning ruhiy hodisalari va holatlari;
- g) sezgilarimiz, fikrlarimiz, hissiyotlarimiz, kechinmalarimiz.

PSIXOLOGIYA FANINING TARAQQIYOT TARIXI

REJA:

- Psixologiya fanining taraqqiyot tarixi va rivojlanish bosqichlari.
- Psixologiya fanining yirik ilmiy yo'nalishlari va maktablari (biologik, evolyutsion, gnetik, bixeviorazim, kognitiv, ijtimoiy-madaniyat).
- O'zbekistonda psixologiya fanining rivojlanish tarixi.
- Zamonaviy psixologik tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlari. ularda to'plangan bilimlarning amalyotda qo'lanilishi.

Psixika

Yuksak darajada tashkil topgan materiyaning alohida xossasi bo'lib, u ob'ektiv olamni alohida bir tarzda aks ettiradi

Psixologiya fanining taraqqiyot tarixi va rivojlanish bosqichlari.

- Shunday qilib, psixologiya predmetini toliq bayon etish psixologiya fanining o'zini ko'rib chiqishni taqozo etadi*
- Psixologiya haqidagi fikrlar qadim zamonlardan beri mavjuddir. Ilk davrlarda psixologik xususiyatlarini jonning ishi deb tushuntirilgan. Jonning o'zi esa odam tanasidagi maxsus ikkilamchi jisim deb qaralgan. Bunday tasavvurlar «animizm» deb ataldi. Animizm so'zi - anima «jon» degan ma'noni anglatadi. Jon o'z mohiyatiga ko'ra olovsimon uchqundan ekanligi Geraklit tomonidan, yoki olovsimon atomdan iboratligi Demokrit tanomida takidlangan.*

*Psixologiyaning fan sifatida yuzaga kelishi
bosqichlari quydagi jadvolda o'z aksini topgan*

1-bosqich

Psixologiya jon
haqidagi fan

*Bu yonalish psixologiyada bundan
2500 yil oldin paydo bo'lgan. Inson
hayotidagi barcha narsalar
tushunchalarni, tushunarsiz
Hodisalarni jon, ruh bilan
tushintirishga harakat qilganlar.*

2-bosqich

Psixologiya ong
haqidagi fan sifatida.

*XVII asrda tabiiy fanlar rivojlanishi
bilan boshlanadi. Fikirlash,
xoxlash, xis qilish qobiliyatini ong
deb atashgan. O'z-o'zini kuzatish
asosiy metod hisoblangan*

3 bosqich

Psixologiya hулq-
atvor haqidagi fan

*XIX asrdan boshlanadi.
Psixologiyaning vazifasi
ko'rgan narsalarni bevosita
kuzatish, aniqrog'i inson hулq-
atvorini faoliyatini
reakcijasini kuzatish deb
hisoblangan.*

4-bosqich

Психология,
психиканинг
механизмлари,
қонуниятлари ва
фактларини ўрганувчи
фан sifatida

*Dunyoga materialistik nuqtai-
nazardan qarash shakllangan.
Rossiya psixologiyasi-ning
asosida aks ettirish nazariyasi
asosiy qonuniyat sifatida
ko'rsatiladi.*

Psixologiya fanining yirik ilmiy yo'nalishlari va maktablari
(biologik, evolyutsion, gnetik, bixeviorizm, kognitiv, ijtimoiy-madaniyat).

- *Psixologiya fanining eng ilmiy yo'nalishi qator bosqichlarni o'z ichiga qaratib, olib borilayotgan amaliy tadqiqot ishlarini olib borilgan. Yana, tadqiqot ishlarini namoyishi bo'lishi natijasi bilan, diniy axloq tarmoqlarini ishlab chiqarishdan zararlardan sezilarli boshlab olib borilayotgan ishlar. Amerikada boshqacha yo'nalishi psixologiyasi va madaniyati namoyandalari tomonidan ilgari olib borilgan. Bu yo'nalishni olib borilayotgan ishlar, kognitiv psixologiya va bixeviorizm.*
- *Psixologiya fanining eng ilmiy yo'nalishi qator bosqichlarni o'z ichiga qaratib, olib borilayotgan amaliy tadqiqot ishlarini olib borilgan. Yana, tadqiqot ishlarini namoyishi bo'lishi natijasi bilan, diniy axloq tarmoqlarini ishlab chiqarishdan zararlardan sezilarli boshlab olib borilayotgan ishlar. Amerikada boshqacha yo'nalishi psixologiyasi va madaniyati namoyandalari tomonidan ilgari olib borilgan. Bu yo'nalishni olib borilayotgan ishlar, kognitiv psixologiya va bixeviorizm.*
- *Psixologiya fanining eng ilmiy yo'nalishi qator bosqichlarni o'z ichiga qaratib, olib borilayotgan amaliy tadqiqot ishlarini olib borilgan. Yana, tadqiqot ishlarini namoyishi bo'lishi natijasi bilan, diniy axloq tarmoqlarini ishlab chiqarishdan zararlardan sezilarli boshlab olib borilayotgan ishlar. Amerikada boshqacha yo'nalishi psixologiyasi va madaniyati namoyandalari tomonidan ilgari olib borilgan. Bu yo'nalishni olib borilayotgan ishlar, kognitiv psixologiya va bixeviorizm.*

- O'n to'qqiz va yigirmanchi asrning keying yillarida Uilyam Jeymsning fikrlari Jon Dyu (1859-1951), Jeyms Roulend Enjel (1869-1949), J.M.Kattel, L.Edvard, Torndayk va
- R. S.Vudvard kabi psixologlar tomonidan yanada mustahkamlanib, rivojlantirib borildi.
- Amerikada strukturalizm va funksionalizmga qarshi bo'lganlar chegarasiz edi. Germaniyada bixeviorizmdan ozroq farq qiluvchi yangi geshtaltpsixologiya nomli maktab ochildi.

Bu maktabning eng mashxur namoyandalari: Vertgeymer (1890-1943), Koffka (1886-1941), Volfang Keler (1887-1967) va Kurt Levin (1890-1947). Geshtalt so'zi nemischa at'bolib, Geshtaltni inglischga tarjimasini "Konfiguratsiya" yoki oddiy kilib "uyishik butun"

Pavlov tajribasi

- Pavlov o'z nazariyasi tajribasida kuchukni avval faqat qo'ng'iroq tovushiga , keyin uni go'sht xidiga almashtirib kuchukning har bir javib reaksuyasiga atrof muhit ta'sir qilishini aniqladi.Uotson shu usulni inson psixologiyasini o'rganib ko'rishga qo'llab ko'rdi.U 11 oylik Albert ismli chaqaloqqa o'z tajribasini o'tkazdi.U chaqaloqni avval kalamushlarga bo'lgan qo'rquvni yaratib , keyin uni to'satdan baland shovqinga o'zgartirdi.Shunga ko'ra , u bizning har bir xatti-harakatimizni atrof muhit ta'siriga nisbatan bo'lgan javob reaksiyasi ekanlligini isbotladi.

Miyaning tanaga bo'lgan nisbati:

Kit miyasining tanasiga nisbati

$\frac{1}{20000}$

fil miyasining tanasiga nisbati

$\frac{1}{400}$

maymun miyasining tanasiga nisbati

$\frac{1}{100}$

Odam miyasining tanasiga nisbati

$\frac{1}{46}$

O'zbekistonda psixologiya fanining rivojlanish tarixi.

- *12-13-asrlarda psixologlarning birinchi yig'inishida k. 75-81-asrlarda psixologiyani qayta qurish vazirasini ilgari surdi. Psixologiya tanni rivojlantirishda judayam katta rol o'ynagan psixologlar quyidagilar: Психология фанини ривож қилишда ислом замонида ислом психологияси не назарда тутилмоқда. 19-асрда П.П.Блоцкий, С.А.Рубинштейн, Л.С.Выготский, С.Л.Рубинштейн, шунингдек бечина ҳаққ о'zbekistonda ham yirik olimlar yetishtirdi. Ular mualliflari: M.Yul'eva, Z.oxon, J.Boqiev, G. M.Yul'eva, V. I.T.oxonov, R. Z. G'ulomov, S. G. I. M. Karimov, U. B. Shokimov, P. I. Shokimov, P. I. Shokimov va boshqalar. Ular kashfiyotimkin. Yul'orida nomlari ilgari olingan odamlar o'zlarining g'oyalari va milliy mafkuralar bilan yoshlarda tafakkur shakllarida mustaqillik, tanqidchilik, kabilarni shakllantirishga e'tibor bermog'adalar.*

PSIXOLOGIYANING RIVOJLANISHI – TARIXIY QARASH

Zamonaviy psixologik tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlari. ularda to'plangan bilimlarning amaliyotda qo'llanilishi.

Psihologiya fanining ilmiy asosga qurilishida ingliz olimi Gobbs (1588-1679) ruhni mutlaqo rad etib, mehanik harakatni yagona voqelik deb tan olib, uning qonuniyatlari psixologiyaning ham qonuniyatlari ekanligini ta'kidladi.

Ingliz tadqiqotchisi CHarlz Bell va fransuz Fransua Majandi

yoyiluvchi va harakat nervlari o'rtasidagi tafovut ochib berildi. Uning negizida psixologiya fanida reflektor yoyi degan yangi tushuncha paydo bo'ldi. Bularning natijasida ihtiyoriy (ongli) va ihtiyorsiz (ongsiz) reflektor turlari kashf qilingan.

Psixologik test

Muloqotchilikning umumiy darajasini aniqlash so'rovnomasi

Mazkur so'rovnoma V.F.Ryaxovskiy tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, muloqatchanlikning umumiy darajasini aniqlash maqsadida qo'llanadi.

Sinaluvchiga ko'rsatma: «Sizning e'tiboringizga bir qator oddiy savollar xavola etiladi. Siz ularga «ha», «yo'q» «ba'zida» deb javob qaytarishingiz mumkin. Savollarga tez, ko'p o'ylamay javob berishingiz talab etiladi»

Savollar

1. Sizni oddiy yoki ish bilan bog'liq uchrashuv kutib turibdi. Uchrashuv vaqtini kutish sizni asabiylashtiradimi?

2. Sizga biror majlis, anjuman yoki shu kabi boshqa tadbirda nutq so'zlash, ma'ro'za o'qish, axborot etkazish topshirilsa, bunda xalovatingizni yo'qotib, bevosita bo'lib ko'rasizmi?

2. Shifokor qabuliga borishni kasal zo'rayib ketguncha cho'zib yuradigan odatingiz bormi?

3. Sizni boshqa shaharga mehnat safariga jo'natishmoqda. Siz avvallari hech qachon bu shaharda bo'lmagansiz. Siz bor imkoniyatingizni ishga solib, ushbu mehnat safaridan qutilib qolishga urinasizmi?

4. O'z kechinmalaringizni birovga u kim bo'lishidan qat'iy nazar gapirib berishni yoqtirasizmi?

5. Ko'chada notanish odam sizga iltimos bilan (yo'lni ko'rsatib yuborish, vaqtni aytib yuborish va boshqa iltimoslar) murojaat qilishi joningizga tegadimi?

6. Har xil avlod vakillari, haqiqatdan ham, bir – birini tushunishi qiyin, deb o'ylaysizmi?

7. Tanishingiz bir necha oy avval sizdan qarz olgan bo'lsa, unga pulni qaytarish iltimosi bilan murojaat qilishga uyalasizmi?

8. Restoran yoki kafeda sizga sifatsiz taom keltirildi. Siz indamay likopchani jahl bilan bir chetga surib qo'yasizmi?

9. Notanish odam bilan yolg'iz qolganda, siz suhbatga kirishmaysiz, o'zingiz gap boshlamaysiz. Shundaymi?

10. Siz borgan joyda odamlar uzun navbat hosil qilib turishgan bo'lsa (masalan, do'konda, kutubxonada, kassada) niyatingizdan qaytnay qator oxiriga kelib turarmidingiz?

11. Nizoli vaziyatlarni hal etish bilan shug'ullanuvchi biror komissiya ishida qatnashish sizni cho'chitadimi?

12. Siz san'at asarlariga, badiiy asarlarga baho berishda boshqalarning fikr – mulohazalarini e'tiborga olmaysiz. Shundaymi?

13. Siz yaxshi bilgan biror masala bo'yicha biron aniq xato gapirayotgan bo'lsa, bu odam bilan baxslashmasdan indamay qo'ya qolasizmi?

14. Ish yoki o'qish yuzasidan birov muayyan muammoni hal etishda yordam berishingizni iltimos qilganda, ensangiz qotadimi?
15. Fikringizni og'zaki aytgandan ko'ra yozma tarzda bildirishni ma'qul ko'rasizmi?

Natijalami baholash

Har bir «ha» degan javob uchun 2 ball qo'yiladi.

Har bir «ba'zida» degan javob uchun 1 ball qo'yiladi.

Har bir «yo'q» degan javob uchun 0 ball qo'yiladi.

Natijalar talqini.

30 – 32 ball. Muloqotchanlik darajasi ancha past. Bu sizdagi jiddiy muammo. CHunki bundan avvalo o'zingiz aziyat chekasiz. Biroq yaqinlaringizga ham oson tutib bo'lmaydi. Hamkorlikdagi faoliyatni talab qiluvchi ishni sizga ishonib topshirib bo'lmaydi. Muloqotchanroq bo'lishga, o'zingizni boshqarishga harakat qiling.

25 – 29 ball. Siz yolg'izlanishni yaxshi ko'rasiz, shuning uchun do'stlaringiz kam. Notanish odamlar bilan tanishish, notanish joylarga borish zarurati halovatingizni buzadi. Siz o'zingizning bu xususiyatlaringizni bilasiz va o'zingizdan norozi ham bo'lasiz. Lekin faqat norozilik bilan cheklanmang – xarakterni o'zgartirish o'z qo'lingizda. Eslab ko'ring: birorta ishga qiziqib ketganingizda ancha muloqotchang bo'lib qolasiz-ku!

19 – 24 ball. Siz ma'lum darajada muloqotchansiz va notanish vaziyatda o'zingizni yo'qotib qo'yimalsiz. YAngi muammolar sizni qo'rqitmaydi, ammo notanish odamlar bilan muloqot qilishda ancha ehtiyotkorsiz, baxs – munozaralarga bajonidil qo'shilmaysiz. Ba'zida gaplaringizda zarursiz kinoya – kesatiq ko'payib ketadi. Biroq bu kamchilikni tuzatsa bo'ladi.

14 – 18 ball. Siz etarlicha muloqotchansiz, qiziquvchansiz, suhbatdosh qiziq narsalar haqida gapirganda, uni diqqat bilan tinglaysiz. Muloqotda ancha sabrlisiz, o'z nuqtai nazariningizni hissiyotga berilmay himoya qilasiz. Notanish odamlar bilan suhbatlashishga to'g'ri kelganda, bezovta bo'lmaysiz, ayni paytda shovqin so'ron davralarni yoqtirmaysiz, birovning bachkana qiliqlari va ko'p gapirishi g'ashingizga tegadi.

9 – 13 ball. Siz juda muloqotchansiz (ba'zida me'yoridan ortiq), qiziquvchan, gapdonsiz, har xil masalalar bo'yicha o'z fikringizni bildirishni yaxshi ko'rasiz, bu esa ba'zida atrofda gilami g'ashiga tegadi. Notanish odamlar bilan bajonidil tanishasiz, odamlarning diqqat markazida bo'lishni yoqtirasiz. Hech kimning iltimosini erda qoldirmaysiz, lekin berilgan hamma va'dalarni bajara olmasligingiz mumkin. Ba'zida jahl ustida qattiq gapirib yuborasiz, biroq tezda jahlingizdan tushasiz. Jiddiy muammolar bilan to'qnashganda sizga sabr – toqat etishmaydi. Ammo hoxlasangiz hech qanday muammo oldida taslim bo'lmasligingiz mumkin.

4 – 8 ball. Siz juda muloqotchansiz, gapingiz ichingizga sig‘maydi. Doim hamma voqealardan xabardorsiz, har xil baxs munozara, tortishuvlarda qatnashishni xush ko‘rasiz, lekin jiddiy mavzular sizni zeriktirib yuborishi mumkin. Biror masala bo‘yicha to‘liq tasavvurga ega bo‘lmasaniz ham, bu masala yuzasidan so‘zga chiqishga doim tayyorsiz. Hamma joyda o‘zingizni erkin his etasiz, har qanday ishga kirishib ketaverasiz, ammo har doim ham uni oxirigacha etkazmaysiz. SHuning uchun rahbariyat va hamkasblar sizga biroz xavotir va shubha bilan qaraydilar. Bu xususiyatlaringiz haqida bosh qotirib ko‘ring.

3 va undan kam ball. Sizning muloqotchanlik darajangiz me‘yordan ortiq darajada yuqori. Juda sergapsiz, sizga aloqasi bo‘lmagan ishlarga aralashaverasiz, hal etishga qurbingiz etmaydigan muammolarni bartaraf etishga kirishaverasiz, ixtiyoriy yoki ixtiyorsiz ravishda har xil nizolaming kelib chiqishiga sababchi bo‘lib qolasiz. Ancha xafalanuvchan, jazavaga moyilsiz, jiddiy ishni sizga topshirmagan ma‘qul. O‘zingizning ustingizda, xarakteringiz ustida ishleng. Avvalo o‘zingizda sabr – toqatni, vazminlik va bosiqlikni tarbiyalang, boshqalarga hurmat ko‘zi bilan qarashni o‘rganing. Eng muhimi, o‘z sog‘ligingiz haqida qayg‘uring. Ishoning bunday hayot tarzining oqibatlari jiddiy bo‘lishi mumkin.

Metodika manbasi: Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учеб.пособие: В 2 кн. – 3 – е изд. – М.: Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 2000. – Кн.2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приёмы и упражнение. 52 – 55стр.

Qog‘oz bichimi: 60×84 ¹/₁₆.

Times New Roman gamiturasida terildi.

Shartli bosma tabog‘i: 2.75

Buyurtma № 28. Adadi: 100 nusxa.

«ZUXRA BARAKA BIZNES» MChJ bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent shahri Bunyodkor shoh ko‘chasi 50 A–uy.